

~~70-3~~
L 234

LATVIEŠU
GRĀMATNIECĪBA

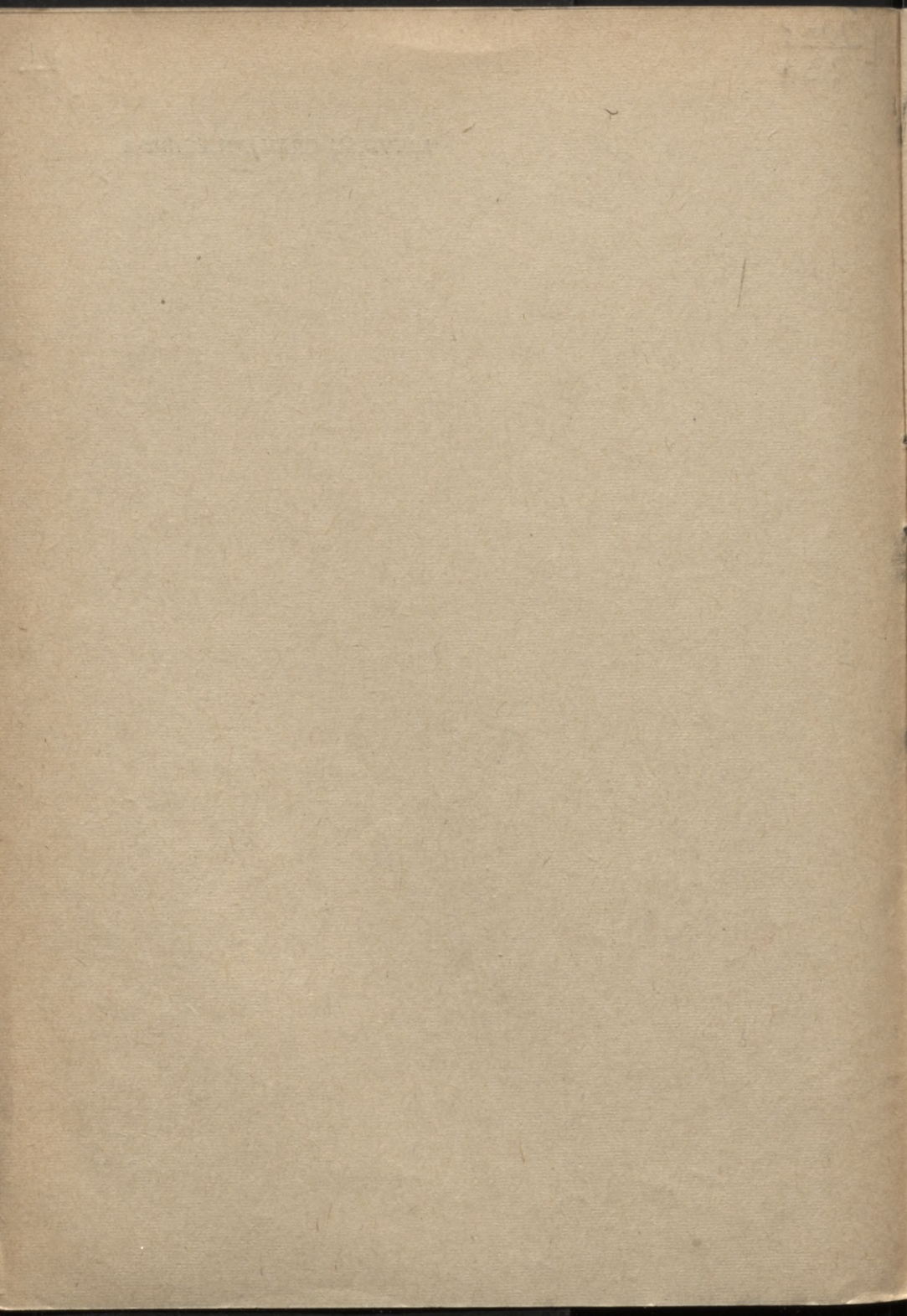
A. APĪNIS

LATVIEŠU
GRĀMATNIECĪBA
NO
1856. LĪDZ 1866.
GADAM

2

L

LATVIESU GRĀMATNIECĪBA · 2

L 70-3
L 234

L
0

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
FUNDAMENTĀLĀ BIBLIOTEKA
LATVIJAS PSR KULTŪRAS MINISTRIJA
VIĻA LĀCA LPSR VALSTS BIBLIOTEKA

A. APĪNIS

LATVIEŠU GRĀMATNIECĪBA

NO

1856. LĪDZ 1866.

GADAM

IZDEVNIECĪBA «ZINĀTNE»
RĪGĀ 1970

002
Ap 343

Vija Lāga Latv. PSR
Valsts bibliotēka

70-

46.631

0304055447

SERIJAS REDKOLEĢIJA:

A. Apinis, E. Arājs (atbildīgais redaktors), J. Paeglis

Izdots saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas
Redakciju un izdevumu padomes 1969. gada 9. oktobra lēmumu.

6—10
1969—66

IEVADS

19. gadsimta 50. un 60. gados Krievijā visu sabiedrisko dzīvi izmainīja straujā rūpniecības un finanšu saimniecības augšupeja, zemnieku atbrīvošana no dzimtniecības. Izplatījās revolucionāro demokrātu idejas. Birokrātija kļuva pielaidīgāka, un radās iespēja presē apspriest aktuālus sabiedriskus jautājumus.

Latvijas laukos šķobījās un bruka agrākā kļaušu sistēma, tās vietā ieviesās naudas noma. Prasības pēc nomas vai zemes pirkšanas maksas regulēšanas zemnieki izteica iesniegumos, sūdzībās, uzliesmoja nemieri, it sevišķi 60. gadu sākumā. Turīgākie saimnieki sāka iepirkt zemi un mājas. Pilsētās fabrikas auga un vairojās skaitā, sākās dzelzceļu būve. No laukiem arvien lielākas latviešu masas ieplūda pilsētās, papildinot gan proletariāta rindas, gan sīkburžuāzijas slāņus; daļa tika arī pie lielākas turības un veidoja paštautas buržuāziju. Tā kapitālistiskais ražošanas veids un kapitālistiskās attiecības uzvarēja agrāko feodālo iekārtu.

Tomēr vācu muižniecība un vācu garīdzniecība, t. i., aprindas, kas bija ieinteresētas saglabāt feodālo kārtību vai tās paliekas, vēl bija ļoti spēcīgas. Cīņā pret tām stājās jaunlatvieši. Jaunlatviešu kustība sākās tieši kultūras un izglītības jautājumu lokā, bet drīz skāra arī visvairāk sasāpējušās sociālās problēmas un apskatāmajā laikposmā sasniedza vislielāko spēku un ietekmi.

Ļaužu prātus satrauca arī brīvības cīņas citās zemēs — poļu sacelšanās pret carisko valdību, Garibaldi gājieni uz Sicīliju un Romu, meksikāņu pretošanās ārzemju interventiem.

Laikmeta lielās sociālās izmaiņas un straujā tempā ritošie politiskie notikumi padarīja rosīgāku arī visu garīgo dzīvi.

1856. gadā iznāca Jura Alunāna «Dziesmiņas» — pirmā grāmata, ko par saviem līdzekļiem izdeva jaunlatvieši. 1867. gadā darbību uzsāka pirmie profesionālie latviešu grāmatu izdevēji. Laikposms starp šiem diviem notikumiem — 19. gs. 50. gadu otrā un 60. gadu pirmā puse — samērā labi pazīstams literatūras vēsturē, bet tikpat kā nav pētīts no grāmatniecības vēstures viedokļa. Šī darba uzdevums — noskaidrot latviešu grāmatniecības vispārējo stāvokli un iegūt priekšstatu par tās būtiskajām norisēm minētajā periodā.¹

¹ Darbā nav skarta latviešu grāmatniecība Latgalē, jo tai šajā sērijā veltīta S. Šiško brošūra «Latviešu grāmatniecība Latgalē līdz Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai» (Rīgā, 1970).

IZDEVNIECĪBAS, SPIESTUVES, GRĀMATTIRDZNIECĪBA

19. gadsimta 50. gadu otrajā un 60. gadu pirmajā pusē pieauga latviešu valodā izdoto grāmatu produkcija. 1856. gadā iznāca vairāk nekā 30 grāmatu, 1860. gadā — jau ap 60, un šādā līmenī izdevumu skaits turējās līdz pat aplūkojamā perioda beigām. Kopumā no 1856. līdz 1866. gadam ieskaitot Latvijā, kā arī ārpus tās izdots apmēram 600 grāmatu latviešu valodā.² No tām latgaliešu dialektā iznāca 75—80 grāmatas, tātad nedaudz vairāk par 10%.

Latviešu grāmatas laida klajā vairākas *izdevniecības*.

Vecās konservatīvākās firmas — J. F. Stefenhāgens Jelgavā un V. F. Hekers Rīgā — vēl izdeva 35—40% visas latviešu grāmatu kopprodukcijas: daudz reliģiskās literatūras, arī mācību grāmatas, stāstus, pa kādam ziņģu krājumam. Latviešu grāmatas šiem uzņēmumiem bija labs, pastāvīgs ienākumu avots. Stefenhāgens atkārtoti laida klajā feodālisma perioda autoru G. F. Stendera, K. R. Girgenzona u. c. darbus, iespieda populāro kalendāru «Veca un jauna laika grāmata», bet Hekers — «Vidzemes kalenteri» (1858. g. — 15 000 eksemplāros³). J. K. D. Millera spiestuve (Rīgā) apkalpoja citas izdevniecības; turpinādama senso Rīgas pilsētas tipogrāfijas tradīciju, tā pa reizei pati izdeva kādu dziesmu grāmatu.

² Seit un turpmāk visi skaitļojumi izdarīti pēc reģistrējošām bibliogrāfijām (Döbner A. Dritte Fortsetzung des Chronologischen Conspects der Lettischen Literatur. Mitau, 1869; Misiņš J. Latviešu rakstniecības rādītājs. 1—2. R., 1924—1937; Seile V. Grāmatas Latgales latviešiem. R., 1936), laikrakstu «Mājas Viesis» un «Inland» pārskatiem, kā arī dažām citām ziņām. Tā kā bibliogrāfijas nav gluži pilnīgas, skaitļi ir aptuveni.

³ Hilners G. Druskas no Vidzemes kalendāra jaunības dienām. — Grām.: Vidzemes kalendārs 1912. gadam. R., 1911, 49.—58. lpp.

G. A. Reiers⁴ Jelgavā pārskata periodā izdeva latviski tikai nedaudz vairāk kā 10 grāmatu, taču tās bija savam laikam nopietna satura un vērtīgas — pāris darbu par medicīnu un veterināriju, K. Baroņa «Mūsu tēvzemes aprakstīšana» 1860. g.,⁵ «Atlas ar septiņpadsmit lantkārtēm» 1861. g., J. Zvaigznītes un E. Dinsberga sacerējumi, J. Alunāna tulkotais F. Hofmaņa «Konterbandnieka zēns» 1858. g. Vairākus izdevumus Reiers iespieda Leipcigā, un tie izcēlās starp citiem ar labāku tipogrāfisko apdari.

Ap 22% latviešu grāmatu izdevis E. Plātesa⁶ jaunais un ātri augošais, kapitālisma laikmetam tipiskais peļņas uzņēmums Rīgā. Daudz nedomādams par literatūras virzienu, Plātes centās iztapt dažādiem lasītājiem. Piemēram, savu kalendāru «Vidzemes veca un jauna laika grāmata» viņš gan ieteica progresīvākām aprindām kā tādu, kas «būs īpaši mūsu laikos derīgs», gan īsti konservatīvā garā apgalvoja, ka tas «māca, kā kristīgi izturēties».⁷ Vislabprātāk Plātes laida klajā daiļliteratūru. Starp viņa vērtīgākajiem izdevumiem minamas J. Kaktiņa un J. Cauniša «100 dziesmas un ziņģes» 1859. g., B. Dīriķa «Latviešu rakstniecība» 1860. g., J. Zvaigznītes tulkotās brāļu Grimmu, Andersena u. c. «Pasaciņas» 1861. g., J. Dauges «Zvaigžņu jeb debess mācība» 1865. g., M. Reinberga «Rīga» E. Dinsberga pārstrādājumā 1865. g.

Progresīvākie autori visbiežāk nodeva savas grāmatas Plātesam un Reieram.

Latviešu grāmatas laida klajā vēl Kurzemes guberņas tipogrāfija, G. Ukše, F. Šablovskis, F. Lūkass Jelgavā, H. Donbergs, G. D. Meiers, G. L. Cimmermanis Liepājā, H. Lākmanis Tērbatā, J. Alksnis Rūjienā — pa lielākajai daļai grāmattirgotāji, kam izdošana bija tikai blakuslieta. Parādījās jau izdevniecības, kam nebija savu spiestuvju (G. A. Reiers), tāpat spiestuves, kas nenodarbojās ar izdošanu. Izņemot J. Alksni, kas izdeva tikai vienu gadījuma rakstura grāmatu (1866. g.), visi pārējie izdevēji bija vācieši vai pārvācojušies latvieši. Grāma-

⁴ Kopš 1826. gada pastāvošais Reiera uzņēmums laida klajā galvenokārt zinātnisko literatūru vācu valodā, specializējoties dabzinātnēs un medicīnā.

⁵ Titullapā — 1859. g., bet patiesībā grāmata parādījās klajā 1860. g. (Sk. 31. lpp.)

⁶ Ernsts Plātes (1821.—1887.) no 1851. gada bija darbinieks L. Hartunga firmā, ko 1858. gadā atpirka no Hartunga. Kopš 1859. gada izdeva «Mājas Viesi».

⁷ Sludinājumi «Mājas Viesa» 1859. g. 22. un 35. numurā.

1. att. Nams Pēterbaznīcas laukumā Rīgā, kur kopš 1865. gada atradās E. Plātesa spiestuve un veikals (zīmējums firmas rēķinu veidlapā 20. gs. sāk.).

tas laida klajā arī vairākas organizācijas, piemēram, tālāk minētā «Kristīgu rakstu gādātāju biedriba» Rīgā.

Izdevniecību darbību noteica rentabilitātes apsvērumi, grāmatu tirgus likumi, reklāmas panākumi. Autoru honorāri nebija normēti. Tā, spriežot pēc J. Alunāna vēstulēm 1861. gadā,⁸

⁸ Alunāns J. Izlase. R., 1956, 281., 284. lpp.

Stefenhāgena un Reiera firmas latviešu autoriem par oriģināldarbiem maksāja 10 un vairāk rubļu loksne. Apmēram tādu pašu honorāru par savu vēlāk populāro grāmatu «Dažādu dziesmiņu krājums» (50 rubļu par 5 loksņem) no Hekera firmas pieprasīja J. Ruģēns, bet izdevniecība, izmantojot dzejnieka slimību, galu galā samaksāja viņam tikai 15 rubļu par visu darbu.⁹ I. Alunāns 1867. gadā rakstīja: «Grāmatu pārdevēji šim brīžam dabū ceturto daļu no ikkatras grāmatas vērtības, tā ka grāmatu pārdevējs dabū otru tiek peļņas, cik grāmatu rakstītājs.. citaniecīga latviešu grāmata pārdevējam, kas pats ir grāmatas apgādātājs bija, ienesa skaidras peļņas līdz tūkstoš rubļus, kamēr šīs grāmatas rakstītājam tikai kādus divpadsmit rubļus no lielas žēlastības atmēta.»¹⁰

Lai gan jau kopš 40. gadiem bija izveidojušies vairāki latviešu literātu grupējumi (Rīgā, Kurzemē, 50. gadu otrajā pusē arī Tērbatā), tie nesaistījās ar noteiktām izdevniecībām. Savukārt, pārlūkojot izdevniecību produkciju, vērojams, ka tās vēl netiecās piesaistīt noteiktus autorus, bet laida klajā grāmatas, kādas vien pagadījās. Tādējādi izdevniecības vēl nebija kļuvušas par literārās dzīves centriem.

Laiku pa laikam parādījās arī autoru pašu izdevumi. Literāti, kam trūka izdošanai nepieciešamo naudas līdzekļu un kas gribēja grāmatas laist klajā bez izdevēju starpniecības, ievāca iemaksas no nākamajiem pircējiem iepriekšparakstīšanās kārtā.

Rīgā latviešu grāmatas iespieda V. F. Hekera, J. K. D. Millera, L. Hartunga (vēlāk E. Plātesa) *spiestuve*, Jelgavā J. F. Stefenhāgena firma, Liepājā G. D. Meiers.¹¹ Lietoja rokas salikumu, burtus vēl lēja spiestuvēs pašās vai arī ievēda no Vācijas. Lielākajām tipogrāfijām kopš 40. gadiem bija ātrspie-des.

Latviešu grāmatās Vidzemei un Kurzemei lietoja vācisko «veco» ortogrāfiju ar burtu sablīvējumiem vienas skaņas apzīmēšanai (t. s. čupu burtiem), garuma h, dubultniekiem utt. Grāmatas iespieda tikai ar gotu burtiem — pamattektu ar fraktūru, virsrakstus un izceļamās vietas dažkārt ar greznāko Švābahas vai kancelejas rakstu. Virsrakstos reizēm redzami kontūr-

⁹ J. Ruģēna vēstules V. F. Hekera izdevniecībai. V. Lāča LPSR Valsts bibliotēkā, R X 40, 1, 9.

¹⁰ Alunāns H. Par ziņu. — Latviešu Avīzes, 1867, Nr. 5.

¹¹ Bez tam latviešu valodā iespieda H. Lākmaņa, Šinmanes un K. Matī-sena, L. Hēllingera tipogrāfijas Tērbatā, kā arī pāris spiestuvju Vācijā (Leipcigā un Eislebēnē).

burti¹² un citi īpatnējāki raksta veidi, bet teksta garnitūras un salikums bija gaužām vienmuļi. Šo iespaidu lielā daļā izdevumu vēl pastiprina starpinājumu trūkums starp rindiņām, šaurās baltās malas. Latviešu grāmatās reizumis lietoja palielus burtus — cicero, dažkārt arī vidējos, bet parastāks bija korpuss un petits. Izdevumu titullapas veidoja salikumā, bez rotājumiem, pa lielākajai daļai nepārslogojot ar gariem nosaukumiem.

Gan reliģiskās, gan daiļliteratūras, gan populārzinātniskās grāmatās sāka vairāk ievietot *ilustrācijas* — kokdzelumus un litogrāfijas (arī hromolitogrāfijas).¹³ Šie tolaik bija izplatītākie ilustrāciju izgatavošanas paņēmieni visā pasaulē. Gandrīz vienmēr ārzemju spiestuvēs iegādājās vecas ilustrāciju klišejas; nereti to nospiedumus pievienoja pavisam nepiemērotam saturam. Dažkārt vienā grāmatā salika attēlus, kas bija savākti no dažādiem veciem izdevumiem (piemēram, R. Šulca «Pasaules stāstu grāmatā» 1861. g., «Bībeles dabas stāstos» 1862. g.). Kad Plātestess, konkurējot ar Hekeru, 1860. gadā sāka izdot savu kalendāru «ar bildēm», Hekera nākamā gada kalendārā parādījās tāds pats rotājums — un tur iespējamo «Miķeļa Dievmiliņa garīgo domu» saturs turpmāk tika veikli pielāgots lēti iegādātām gadījuma ilustrācijām. Retumis kokdzelumi attēloja kādu Latvijas skatu, bet arī tad parasti klišejas bija pasūtītas Vācijā.¹⁴

Parādījās daži īsti grezni izdevumi, piemēram, Reiera firmā 1861. gadā K. Losiusa grāmata bērniem «Gumals un Līna» E. Dinsberga tulkojumā — uz teicama papīra, krāšņā kalikona iesējumā. Tirdzniecībā bija atsevišķi krievu un citzemju «tautas bildītēm» līdzīgi izdevumi (sērija «Jelgavas bilžu lapas» 1863. g.) vai «ievērojamu» personu portreti («cien. mācītāju Treu un Pēš bildes»).

Nedziļais ilustratīvisms, kas tolaik bija raksturīgs Rietum-

¹² Fraktūra — parastākais gotu burtu zīmējums; Svābahas burti ir apaļgāki un platāki, kancelejas burti — vairāk izrotāti, kontūrburtu pāresnīnātās daļas ir baltas, ar apvilktu melnu kontūru.

¹³ Kokdzelums — ilustrācijas nospiedums no koka klišejas, kurā māksliniķis iegrebis baltajiem laukumiem atbilstošās vietas; litogrāfija — nospiedums no akmens vai poraina metāla plāksnes, uz kuras māksliniķis darinājis zīmējumu ar īpašiem zīmuļiem; hromolitogrāfija — krāsaina litogrāfija.

¹⁴ Piemēram, «Vidzemes kalenderī» 1862. gadam 63. lappusē redzams «Rīgas bānops» (t. i., stacija); klišeju gatavojis A. Tecela ateljē Berlīnē.

eiropas un Krievijas grāmatu mākslai, latviešu izdevumos izpaužas jo krasi. Ilustrācijas visai primitīvi atkārtoja notikumu izklāstu, tām trūka psiholoģisma, zemtekstu. Iespiedēji necentās ilustrācijas saliedēt ar visu grāmatu vienotā organismā. «Bildes» izdevējiem komersantiem bija vajadzīgas tikai lasītāju uzmanības piesaistišanai. Tādējādi trūka augsnes izcilāku grāmatu mākslas meistarū izaugsmei.

50. gados vairākums grāmatu nāca klajā iesietos vai brošētos vākos, kas bija pagatavoti spiestuvē, veidoti salikumā, ar tipogrāfiska ornamenta apmali. Retumis uz vāka parādījās attēls.¹⁵ Izdevniecības rūpējās, lai zināma daļa metiena tiktu iesieta; šīs grāmatas tad pārdeva par kādu trešdaļu vai pat pusi dārgāk (piemēram, neiesieti kalendāri maksāja 7,5 kapeikas, bet iesieti — 10 kapeiku, Kurzemes kalendārs kopš 1863. g. — attiecīgi 10 un 15 kapeiku).

Arvien lielāka rosme vērojama *grāmatu tirdzniecībā*. 19. gadsimta vidū sakarā ar pāreju laukos uz naudas nomu un algām naudā, ar pieaugošu saimniecisko rosību iedzīvotājiem uzkrājās vairāk brīvu līdzekļu. Lielāku nozīmi tautas dzīvē ieguva skolas izglītība. Skolas rosināja interesi par grāmatām. Tām radās vairāk pircēju.

«Bez tām bodēm, kur grāmatu sējēji pārdod latviešu kalenderus un tāpat arī citu latvisku grāmatu, četras vien ir: trīs Sķūņu ielā, ceturtā Domes ganģam pretī. So nu gan uzies drīz, bet, kad tur nedabū nopirkto grāmatu, ko tak kāro lasīt, nu tad lai kļīst pa visu lielu Rīgu, kamēr ar mēli trāpa to Sķūņu ielu...»¹⁶

Tā 1859. gadā tirdzniecību ar latviešu grāmatām Rīgā raksturoja Hekera firmas īpašnieks. Viņš pats šai gadā Doma krustejā iekārtoja vēl vienu veikalu, latviešu grāmatām vien. Līdz tam latviešu izdevumi visbagātāk tika komplektēti Hartunga tirgotavā Rīgā un Stefenhāģena — Jelgavā. Pēc dažiem gadiem pārdotavu atvēra arī Plātess.¹⁷ Grāmattirdzniecība strauji auga lielajos centros, bet plaši lauku rajoni bija vāji apģādāti. Ar latviešu grāmatām tirģojās kādi 6 veikali Jelgavā, 3 — Liepājā, pa veikalam Cēsis, Kuldīgā, Durbē.¹⁸ Pro-

¹⁵ Piemēram, H. Bičeres-Stovas «Unkel Toma būdai», izd. Stefenhāģens 1863. g.

¹⁶ Vidzemes kalenderis uz 1860-tu gadu. R., [1859], 62. lpp.

¹⁷ «Uz Daugavas tirģu pie Sālvārtiem Nr. 24». Tur dažkārt pārdeva arī šo to citu, piemēram, «itin labu košinellā zalvi» (košenile — sarkana krās-viela). (Mājas Viesis, 1864, Nr. 3. Sludinājums.)

¹⁸ Sprieģot pēc sludinājumiem laikrakstos.

vinces veikalos latviešu izdevumu sortiments bija nepietiekams.¹⁹ Grāmatas pārdeva arī iesējeji, tirgotāji, aptiekāri. Ziemeļvidzemē populārs grāmatu tirgotājs bija iesējejs Jānis Alkšnis.²⁰ Laukos grāmatas visbiežāk pārdeva mācītāji²¹ un skolotāji, kas pirka tās no tirgotājiem vairumā, saņemot zināmu atlaidi.

Grāmatas reklamēja laikrakstos un kalendāros, kur par tradicionālu kļuva nodalījums «Grāmatu ziņas». Stefenhāgens un Hekers (pēdējais kopš 1859. gada) izdeva ik gadus pārdodamo grāmatu rādītājus.

Laižot grāmatas pārdošanā, izdevniecības tām parasti noteica pārdošanas cenu, un solidākie tirgotāji to stingri ievēroja. Taču netrūka gadījumu, kad spekulanti negodīgas peļņas nolūkā prasīja nesamērīgi lielu maksu. Caurmēra cena bija 1 kapeika reliģiskām grāmatām par 4,7 lappusēm, daiļliteratūrai — par 3,7 lappusēm, populārzinātniskajai un skolas literatūrai — par 2,7 lappusēm.²² Vislētākās grāmatas spēja dot Stefenhāgena firma (attiecīgi 1 kapeika par 6,9, par 3,9 un 3,4 lappusēm).

500 lapušu biezā «Jauna sprediķu grāmata» (Hekera izdevums, 1856. un 1859. g.) iesieta maksāja 1 rubli 25 kapeikas, 83 lappuses garais A. Leitāna tulkotais stāsts «Uzticama brūte Anna» (Plātesa izdevums, 1856. g.) — 20 kapeiku, t. i., tikpat, cik mārciņa sviesta, bet S. Klēvera pamācības «Mazais sakņu dārziņš» ar 96 lappusēm (Stefenhāgena izdevums, 1860. g.) — 35 kapeikas, t. i., tikpat, cik 10 mārciņu kviešu miltu. 64 lappuses biezie kalendāri maksāja 10—15 kapeiku. Bet kalpi, piemēram, algās līdz ar produktiem tolaik saņēma tikai dažus rubļus gadā (Krotē un Lāzberģē — 3 rubļus, Ķečos — 5 rubļus; Ērgemes kalpu alga — 12 rubļu — jau bija izņēmuma parādība²³).

¹⁹ [Jungħāns]-n. Vēl trūkums liels. — Latviešu Avīzes, 1865, Nr. 11.

²⁰ Gleznotāja Adama Alkšņa tēvs (1818.—1912.). No 1838. gada viņš grāmatas iepirka veikalos, iesēja un ar tām apbraukāja tirgus; 1873. gadā pats atvēra pārdotavu Rūjienā. (J. M. No Rūjenes. — Dzimtenes Vēstnesis, 1912, Nr. 153).

²¹ Kādā satīriskā dzejolī, kas izplatījās rokrakstā 1864. gadā, starp citu par Nitaures mācītāju D. Treiju teikts:

«Jērkambari tura bodi,
Pārdod dažas grāmatas,
Kas tās nepērk, tos viņš sodī..
«Kalenderi, kalenderi!»
Sauc tas: «Pirciet kalenderi!»

(LPSR Centrālais valsts vēstures arhīvs, 1. f., 12. apr., 262. l., 48. lp.).

²² Aprēķināts pēc cenām, kas minētas grāmatu sludinājumos laikrakstos.

²³ Mieriņa A. Zūras muižas zemnieku nemieri un kalpu streiks 1866. g. pavasarī. — LPSR ZA Vēstis, 1959, Nr. 6, 14., 15. lpp.; Svarāne M. Kurzemes un Vidzemes kalpu ekonomiskais stāvoklis XIX gs. 40.—50. gados. — LPSR ZA Vēstis, 1965, Nr. 9, 23.—25. lpp.

VĀCU MĀCITĀJU DARBĪBA LATVIEŠU GRĀMATNIECĪBĀ

Vidzemes un Kurzemes grāmatu autoru vidū joprojām liela loma bija vācu mācītājiem. Pārskata periodā grāmatniecībā aktīvi darbojās 25—30 mācītāju.

Vairāk nekā trešdaļa visu Vidzemē un Kurzemē izdoto grāmatu (ap 200) bija *religiska satura*. Līdzās lielajiem standarttekstiem (bībele, sprediķu grāmata, dziesmu grāmata) arvien vairāk izdeva kristīgi ētiskas pamācības. Īsts lieluzbrukums jaunākās paaudzes prātiem bija didaktisku stāstiņu sērija «Grāmatīņas priekš tiem mīļiem bērniņiem», ko izdeva mācītāju «Kristīgu rakstu gādātāju biedrība». Aplūkojamā periodā iznāca 75—80 šādu burtņiņu.

Bez minētās biedrības reliģisko literatūru izplatīja vēl vesels organizāciju tīkls, t. s. bībeles biedrības. Mācītāju autoritāte, intensīvā propaganda, iedibinājušās prasības pēc ceremoniju tekstiem veicināja dievvārdu grāmatu izplatīšanos tautā.

Līdztekus jāpiemin dažas reliģiskas lubu grāmatas, ko nebija tulkojuši vācu mācītāji. Tāda ir, piemēram, nenoskaidrota vācu autora «Cilvēka sirds» (ar attēliem) A. Leitāna tulkojumā, kas iznāca pirmoreiz 5000 eksemplāros²⁴, tika ātri izpārdota un vēl vairākkārt pārdrūkāta. Šādu grāmatu popularitāte būs izskaidrojama ar pietūstīgi mistiskiem, no oficiālās baznīcas neatkarīgiem garīgiem strāvojumiem tautā. Bet racionālists J. Alunāns sašutumā atzīmēja, ka šīs grāmatas «īpaši uz to sarakstītas ļaudis mulķībā un bezprātībā apstiprināt».²⁵

Skaitliski nabadzīga pārrunājamā laikposmā bija *praktiskā, populārzinātniskā un mācību literatūra*. Piemēram, Vidzemē un Kurzemē iznāca 4 grāmatas par medicīnu, 5 — par vēsturi, 9 — par lauksaimniecību, 9 — par dabzinātnēm, 11 — par ģeogrāfiju, 16 burtņiņu enciklopēdiska rakstura izdevumu. Arī šai jomā mācītāji rikojās visai aktīvi. Viņi sastādīja pirmās grāmatas vairākās nozarēs un priekšmetos: G. Brāže — grammatiku latviešiem «Īsa pamācīšana latviešiem, kas savu valodu labāki grib pārzīt [..]» 1857. g. un ģeometriju «Mērīšanas mācība» 1862. g., H. Kavals — dabas mācību (minerālģiju un bioloģiju) «Dieva radījumi pasaulē» 1860. g., R. Šulcs — virkni karšu un to «izstāstīšanu», vispārīgo vēsturi «Pasaules stāstu grāmata» 1860. g.

Kopumā mācītāju grāmatas, tāpat kā viņu laikraksts «Latviešu Avīzes», centās kalpot reakcionārās dzīves kārtības un

²⁴ Mājas Viesis, 1860, Nr. 52. Sludinājums.

²⁵ Alunāns J. Izlase. R., 1956, 178. lpp.

institūtu saglabāšanai, feodālo aprindu garīgās kundzības nolūkiem.²⁶

«Pēc visa spriežot (dažkārt tas tiek izteikts arī klaji), latviešus vajagot sagatavot vairāk debesīm nekā zemei,» ar rūgtu ironiju par mācītāju pūlēm grāmatniecībā rakstīja A. Spāģis 1863. gadā.²⁷

Atšķirībā no saviem amata brāļiem liberālais mācītājs H. Braunšveigs²⁸ enciklopēdisko brošūru virknē («Draugs un biedrs katram derīgam darbam», «Jauni prieki», «Vasaras lasumi», «Gaiši vakari», «Iekšzemnieks», «Ārzemnieks», 1866. g.) centās dot daudz praktisku zināšanu spēkā pieaugošajai saimnieku kārtai. Tomēr brošūrās izpaudās arī autora klerikālais pasaules uzskats, viņš vairījās skart sabiedriskus jautājumus.

LATVIEŠU TAUTSKOLOTĀJI UN VIŅU LIDZGAITNIEKI GRĀMATNIECĪBĀ

1861. gadā mācītājs G. Brāže rakstīja par tā laika latviešu grāmatniecību: «Viss ir ļoti mainījies, kā iztirzājamo priekšmetu, tā rakstītāju ziņā, un beidzot veidā, kādā uzrakstītais tiek nonests tautā.»²⁹ Tā Brāže neapzinādamies paziņoja, ka beigusies viņa kārtas biedru vienvaldība latviešu grāmatniecībā Vidzemē un Kurzemē.

Kopš 40. gadiem Valkas un Irlavas skolotāju semināros teicami pedagogi gatavoja latviešu tautskolotājus. Daudzi jaunie skolotāji savā stājā atšķīrās no agrākajiem, ko muižnieki un

²⁶ Spilgts piemērs — Sulca vēstures grāmata. Tā vēstīja par valdniekiem un kariem, bet neievēroja izcilus domātājus un izgudrotājus. Par latviešu tautas vēsturi tā klusēja. Turpretim «misiones» darbam autors pievērsa īpašu uzmanību. Lai radītu iespaidu, ka Latvijā zemniekiem labi klājas, un cīnītos pret izceļošanas mēģinājumiem, Sulcs nekautrējās noniecināt vai visas citas zemes — tur esot «knapa dzīve un lielas nodošanas». Progresīvās aprindās daudz tika smiets par viņa apgalvojumu, ka ugunsvēmēju kalni Itālijā esot dieva sods tautai slinkuma dēļ.

²⁷ [Spāģis A.] Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland. 2. T. Leipzig, 1863, S. 325.

²⁸ Braunšveiga uzskatus raksturo, piemēram, tas, ka 1862. gadā viņš pieprasīja pārdot mācītāju zemes, šķirt baznīcu no skolas, atcelt piespiedu kristību, iesvētīšanu, laulību.

²⁹ Brasche G. Ein Blick auf unsere lettische Volksliteratur der letzten Zeit, besonders die Journalistik. — Baltische Monatsschrift, 1861, Nov., S. 454.

mācītāji mēdza izraudzīt starp pakļautajiem zemniekiem, — tie bija nevis kungu pakalpiņi, bet patstāvīgi domājoši, patiesi intelligenti cilvēki. Nebūdami noskaņoti nedz pret pastāvošo kārtību, nedz reliģiju, viņi tomēr nejutās vairs kā vergi un apzinājās savu uzdevumu tautas izglītošanā. Ap 50. gadu vidu abu semināru audzēkņi sāka aktīvāku literāru darbību.

Jauno skolotāju saimei pieslēgās arī daži vecākās paaudzes pedagogi, viens otrs rakstvedis, ierēdnis, citas profesijas pārstāvis. Tautskolotāji un viņu līdzgaitnieki nerisināja sociālas un politiskas problēmas, visumā svārstījās savos uzskatos un rīkojās bez kādas programmas. Tomēr daļa minēto literātu apzinīgi vai neapzinīgi tiecās atbrīvoties no feodālās kārtības ideologu aizbildniecības. Viņu literārajā darbībā reizēm ieskanējās nacionāla pašapziņa. Daļa šā topošās intelligences grupējuma pārstāvju pulcējās ap jauno laikrakstu «Mājas Viesis», kas sāka iznākt 1856. gada vidū.

Apmēram 40 aktīvi sacerētāji un tulkotāji no skolotāju un viņu līdzgaitnieku vidus aplūkojamajā laikā devuši vismaz 140 grāmatu, pie tam no 1856. līdz 1860. gadam — 18%, bet no 1861. līdz 1866. gadam — jau 33% visa grāmatu klāsta latviešu valodā Vidzemē un Kurzemē. Raksturīgi šī tipa pārstāvji ir Juris Dauge, Juris Caunītis, Jānis Rātminders, Ādams Tērauds, Jānis Bankins, Jēkabs Zvaigznīte. Viņiem piesienas revidents Pauls Roberts Kupše (jeb Kupča), rakstvedis Indriķis Alunāns, burtlicis Kārlis Stālbergs (abi vēlāk profesionāli latviešu grāmatizdevēji). Pēc aroda un literārās darbības rakstura šai grupā iekļaujas arī pazīstamie rakstnieki Ernests Dinsbergs, Jānis Ruģēns (skolotāji) un Ansis Leitāns (rakstvedis).

Skolotāji un viņu līdzgaitnieki, izņemot Dinsbergu, Leitānu un vēl dažus, gandrīz pavisam novērsās no reliģiskās grāmatniecības.

Vērtīgs ir viņu ieguldījums *praktiskajā, populārzinātniskajā un mācību literatūrā.*

Latviešu autoru darbības sākums šai jomā patiesībā bija cīņa pret mācītāju aprindu kundzību. Tā, populārajām R. Šulca «lantkārtēm» un «lantkāršu izstāstīšanām» (1855.—1860. g.) viņi statīja pretī E. Dinsberga pēc kāda igauņu parauga³⁰ un ar J. Alunāna palīdzību sastādīto «Atlasu ar septiņpadsmit lantkārtēm» 1861. g., J. Zvaigznītes ģeogrāfijas mācības grāmatu 1862. g., kas materiālu apstākļu dēļ tomēr nevarēja iznākt, E. Dinsberga «Atlasa izstāstīšanu» 1864. gadā un, beidzot, P. R. Kupšes «Ģeogrāfiju» 1865. gadā.³¹

³⁰ Alunāns I. Latviešu tauta un valoda šimbrīžam. — Mājas Viesis, 1861, Nr. 19.

³¹ K. Barona «Mūsu tēvzemes aprakstīšana», kā arī E. Dinsberga «Atlasa izstāstīšana» iztirzātas tālāk.

Kad G. Brāže solīja uzrakstīt vispārīgo vēsturi³² un iznāca R. Šulca «Pasaules stāstu grāmata» (1860. g., uz vāka 1861. g.), E. Dinsbergs iecerēja savu «Vispārīgo vēsturi».³³ Tolaik tā gan neiznāca, bet Šulca darbam vajadzēja sacensties ar skolotāja J. Ģibeika «Pasaules stāstu grāmatiņu» (1860. g.) un «Pasaules stāstiņiem» (1866. g.). Šulcs izrādījās zaudētājs — viņa darbs vēlāk pieredzēja 3 izdevumus, kamēr Ģibeika — veselus 6.

Nav nejaušība, ka visasāk sacensība risinājās tieši ģeogrāfijas un vēstures jomā. Skolās šiem priekšmetiem tika paredzēta niecīga vieta, bet no feodālisma perioda patriarhālās dzīves šaurības iznākušajiem cilvēkiem neizmērojami pieauga interese par pasaules notikumiem senos un jaunākos laikos, par tālām zemēm.³⁴

Ne vienmēr latviešu inteliģences pārstāvji spēja atbrīvoties no mācītāju ietekmes, ne vienmēr apzinājās savu un mācītāju interešu pretējību. Daži pat pēdējos tieši atbalstīja. Tomēr viņi rakstīja pavisam citādi nekā mācītāji. Nevienā no minētajiem ģeogrāfijas darbiem nav tāda pārspīlēta klerikālisma, tādas ekspluatatoru interešu diktētas tendenciozitātes kā Šulca sacērumos. Dinsberga «Atlas» un «Atlasa izstāstīšana» no vietas un tās izklāsta metodikas viedokļa ir nesalīdzināmi pārāki par šī mācītāja «lantkārtēm» un «lantkāršu izstāstīšanām». Šulcs savā «Pasaules stāstu grāmatā» vai ikvienu seno tautu nozākāja par bezdievību un netikumīgu dzīvi, bet Ģibeiks taisni otrādi — izcēla senatnes kultūras īpatnības kā pašvērtību, uzsvēra katras zemes devumu cilvēces kopējā zināšanu mantojumā, pievērsdams uzmanību izgudrojumiem un sasniegumiem, zinātnei, literatūrai.

Sacensība vērojama arī citos priekšmetos. Pretstatā bīskapa K. K. Ulmaņa astronomijas grāmatai «Kādas ziņas par to, ko pie debess redzam» (2. izd. 1857. g.), kur autors tikai pavirši

³² Aus dem Protokoll der 31. Jahresversammlung der lettisch-liter. Gesellschaft. — Mitteilungen und Nachrichten für die evangelische Geistlichkeit Russlands, 1858, Heft 4, S. 404.

³³ Alunāns J. Izlase. R., 1956, 291. lpp.

³⁴ Šīs intereses atspoguļojums — rokrakstā pavairotās ģeogrāfijas grāmatas, kādas sastopamas tieši 19. gs. 60. gados. A. G. Velliga «Zemes aprakstīšana tās vecas pasaules, pār Eiropu, Āziju un Āfriku», kas nav iespiesta, pavairota vismaz divreiz (viens eksemplārs J. Raiņa Valsts literatūras un mākslas vēstures muzejā, Nr. 37486, otru min Z. Lancmanis rakstā «Vecs rokraksts» — Latvju Grāmata, 1922, Nr. 2, 42., 43. lpp.). Cēsu Vēstures un mākslas muzejā (Nr. 5454) ir kādas citas ģeogrāfijas grāmatas nenobeigts noraksts. Līdzīgu «rakstītu ģeogrāfiju latviski un par Vidzemi un tās augstumiem» atceras K. Puriņš. (Manas atmiņas piezīmes. Rokraksts V. Lāča LPSR Valsts bibliotēkā, R X A 30, 2.)

pieskāries kosmogonijai un Kopernika sistēmai, skolotājs J. Dauge «Zvaigžņu jeb debess mācībā» (1865. g.) pēc sava laika labākajām metodēm sniedza zinātnisku priekšstatu tieši par Visuma uzbūvi, skaidroja matērijas jēdzienu un Ņūtona gravitācijas likumus.

1863. gadā J. Ruģēns sagatavoja lasāmgrāmatu draudzes skolām.³⁵ Enciklopēdiskais princips, ko lietoja Ruģēns, nebija jauns — pēc tā bija sarakstītas jau dažas agrākās lasāmgrāmatas. Taču Ruģēna darbā reliģisku pamācību daudz mazāk, toties nesalīdzināmi bagātāks tas bija ar dabzinātņu, vēstures, ģeogrāfijas ziņām.³⁶ Sai lasāmgrāmatā ieskanas arī daži patriotiski nacionāli motīvi.

Reizēm latviešu pedagogi manuskriptus pirms iespiešanas nodeva apspriest saviem amata un centienu biedriem — skolo-tāju konferencēs.³⁷

Skolotāji sastapās ar grūti atrisināmu problēmu — mācību grāmatas iznāca visai dārgas, skolēni tās maz pirka un izde-vēji nelabprāt izdeva, ja attiecīgo priekšmetu nemācīja visās skolās vai arī ja tam bija mazs stundu skaits. Tāpēc ne viens vien vērtīgs mācību līdzeklis palika guļam rokkrastā. Zināmi neizdoti A. Tērauda, J. Zvaigznītes, J. Ruģēna, arī A. Spāga, ārsta J. A. Jurjāna darbi (par pēdējiem sk. tālāk).³⁸

Iepriekš minētajām nozarēm var pieskaitīt vairākus labus mācību līdzekļus aritmētikā (J. Bankina, A. Tērauda) un vācu valodā (A. Kronvalda, J. Neikena, A. Spāga, J. Spīsa), divus J. Caunīša un J. Kaktiņa dziesmu krājumus, pāris E. Dinsberga un P. Zēvalda tulkojumu zooloģijā, kā arī dažas grāmatas lopkopībā. Tomēr līdz 1866. gadam tautskolotājiem un viņu centienu biedriem vēl neizdevās pilnīgi atrisināt populārzinātniskās, praktiskās un mācību literatūras sagādi. Bet tautā atmo-das laikmets rosināja milzu alkas pēc zināšanām. Tāpēc sa-plauka *enciklopēdiskā literatūra* — jaukta satūra rakstu krā-jumi. Visvairāk lasītais bija studenta A. Šulmaņa veiktais

³⁵ Grāmata netika izdota. Manuskripts V. Lāča LPSR Valsts bibliotēkā, R X 40, 1, 32. Sk. arī Ruģēna vēstuli V. F. Hekera izdevniecībai 1863. g. 26. jūl. (turpat, R X 1, 1, 9). Lai izdevniecība nebaidītos laist grāmatu klajā, Ruģēns vēstulē apgalvo, ka tā uzrakstīta pēc mācītāja F. Valtera ierosmes.

³⁶ Lejnīeks K. Jāņa Ruģēna lasāmgrāmatas manuskripts. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1939, Nr. 3, 305.—312. lpp.

³⁷ Dēķens K. Latvijas skolu vēsture. Rokkraksts V. Lāča LPSR Valsts bibliotēkā, R X 1, 7, 1, 175. lpp.

³⁸ Sal. rakstu: Zvaigznīte J. Cienijamiem Vidzemes un Kurzemes skolmeistariem. — Pēterburgas Avīzes, 1862, Nr. 2.

R. Kreicvalda darba tulkojums no igauņu valodas «Pasaule un daudz no tā, ko pasaulē atronam» (Tērbatā, 1852.—1862. g.), ko raksturo nopietnu faktu bagātība, interesantas ilustrācijas, veiksmīgi atrasts izklāsta veids. Arī periodiskie izdevumi ievietoja daudz zinisku materiālu.

J. Zvaigznite un E. Dinsbergs tulkoja un rakstīja *literārus darbus bērniem*. Kopumā skolotāji devuši ap 10 grāmatu tieši bērniem. 1859.—1861. gadā iznāca J. Zvaigznītes tulkojumā un sakopojumā brāļu Grimmu, K. Andersena un L. Behšteina «Pasaciņas priekš bērniem», kas ar veselīgo kodolu krasi atšķīrās no «Kristīgu rakstu gādātāju biedrības» brošūriņu straumes. Vairākas J. Zvaigznītes tulkotās pasakas ir folklorizējušās. E. Dinsbergs devis bērniem pirmo oriģinālo lugu («Skaistākais deggons» 1862. g.) un stāstu grāmatu («Apakš ziemassvētku eglītes» 1866. g.).³⁹

*

Pirmā grāmatniecības nozare, kur latviešu literāti guva pārsvaru, bija *daiļliteratūra*. Gan kareivīgais mācītājs Sulcs arī tai pielika roku, pārtulkodams dažus stāstus, pamēģinājās vēl viens otrs viņa amata brālis. Taču mācītāji spēja dot tikai kādas 30 grāmatas, kamēr skolotāji un viņu līdzgaitnieki — ap 90 grāmatu.⁴⁰ Ipaši uzskatāmi ikgadējā iespiedprodukcijā pieauga latviešu autoru prozas izdevumu skaits (kopā vairāk nekā 60 grāmatu).

Tieši lielā daiļliteratūras masa bija par iemeslu tam, ka beidzot tika pārvarēts sensenais reliģiskās literatūras pārsvars kopējā grāmatu klāstā. Agrāk reliģiskās literatūras arvien bija vairāk nekā puse visa izdevumu skaita, turpretim tagad Vidzemes un Kurzemes grāmatniecībā reliģisko izdevumu bija vairs tikai 38%, kamēr daiļliteratūras vien — vismaz 29%. Pie tam apstākļi taču bija labvēlīgāki reliģiskajai grāmatniecībai — visā Krievijā 50. gados reakcijas ietekmē dažādās dzīves sfērās pieauga reliģiozitātes uzplūdi, Latviešu literārajā biedrībā mācītāji izlēma oficiāli iejaukties tautas izglītībā, dievvardu grāmatas relatīvi bija vislētākās un tika visādi propa-

³⁹ Jansons J. A., Karulis K. Nepazītais Dinsbergs. — Grām.: Varavīksne. R., 1967, 241. lpp.

⁴⁰ Pieskaitot vēl apmēram 20 feodālisma perioda autoru darbu atkārtotus iespiedumus un kādus 10 reģistrētos ziņņu izdevumus (ziņņu īstais skaits ir daudz lielāks, bet nav nosakāms), kopējā daiļliteratūras raža ir ap 150 izdevumu.

gandētas un izplatītas. Tāpēc laicīgās literatūras īpatsvara palielināšanās bija jo nozīmīgāka.

Lielākā daļa daiļliteratūras bija tulkojumi un lokalizējumi, īpaši prozā. Tā ir dabiska parādība laikmetā, kad kāda tauta cenšas panākt citas zemes kultūras ziņā — literatūra zināmu laiku ir it kā nenacionāla, abstrahējusies no «vietējā materiāla», tieši tādejādi atspoguļojot dziļākās vietējās vajadzības un realizējot nacionālās attīstības nepieciešamu uzdevumu. Čaklākie prozas tulkotāji bija A. Leitāns, E. Dinsbergs, J. Dauge, K. Stālbergs, skolotāji P. Zēvalds un T. Bekmanis, rakstvedis A. Kalaminovičs.

Steidzoties iziet cittautu jau izstaigātās literārās domāšanas stadijas, literāti tulko nevis citu zemju augstākos mākslas sasniegumus, bet to, kas atbilst pašu tautas pašreizējai, vēsturisko ārējo apstākļu aizkavētās uztveres formu attīstības pakāpei.

No pasaules klasikas latviešu lasītāji tais gados grāmatās iepazīta tikai H. Bičeres-Stovas «Unkel Toma būdu»⁴¹ (1863. g., pēc kāda vācu pārstrādājuma tulk. E. Dinsbergs), «Tūkstoš un vienas nakts» izlasi (1866. g., tulk. skolotājs T. Zilpaušs), J. Zvaigznītes darbu «Par malēniešiem» (1860. g.), kas balstās uz vācu tautas grāmatas «Das Lalenbuch» jeb «Die Schildbürger» («malēniešu» stāsti F. R. Kreicvalda apstrādājumā bija iemīļoti arī Igaunijā).

Pārējie bija populāru, bet maznozīmīgu vācu autoru (F. Hofmaņa, K. Smīda, V. O. Horna, H. Cokes, J. H. Kampes) darbi, oriģinālā publicēti galvenokārt 30.—40. gados. Tulkojumu vidū bija laba tiesa klejojošu starptautisku sižetu, piemēram, Genovevas teika (vairākos izdevumos kopš 1845. g.), Grizeldas teika («Lielmāte Grietiņa» 1850. un 1865. g.), Ahasvera teika («No tā vienumēr apkārt maldidama jeb mūžīga žīda» 1856. g.), Belizara leģenda («Belizars» 1858. g.).

*

Sis daiļliteratūras raksturu noteica konkrētās dzīves vajadzības.

Stāsti paplašināja lasītāju priekšstatu par citzemju ģeogrāfiju un vēsturi, palīdzēja viņiem ieaugt vispāreiopiskajā garīgajā dzīvē. Kapitālisma uzvaras laikmeta apstākļi saasināja konfliktu starp indivīdu un sabiedrību, pievērsa uzmanību kā personības vietai un lomai «pilsoniskajā sabiedrībā», tā personības iekšējai dzīvei. «Stāstu literatūras» tradīcijas latviešu grāmatniecībā sākās 19. gs. 30. un 40. gados.

⁴¹ Sis sacerējums iznāca ASV 1852. gadā un tūlīt kļuva ārkārtīgi populārs kā Amerikā, tā Rietumeiropā. Par E. Dinsberga tulkojuma progresīvo ievirzi sk. rakstā: Jansons J. A., Karulis K. Nepazītais Dinsbergs. — Grām.: Varavīksne. R., 1967, 231. lpp.

Jau katrs 30.—40. gadu stāsts veica noteiktu uzdevumu šai procesā. H. Cokes «Ciems, kur zeltu taisa» (1830. g.) parādīja, ka jaunlaiku sabiedrībā tās locekļiem pašiem jāveido dzīves apstākļi, K. Smīda «Kā Indriķis no Ozolkalna pie dieva atzišanas nāce» (1834. g.) un «Pēters, jauns vientulis» (1836. g.), visus tulk. pazīstamais rakstnieks mācītājs J. F. Lundbergs) ar savdabīgas «robinsoniādes» palīdzību atklāja lasītājam vides lomu un modernās sabiedrības ciešās saistības nozīmi cilvēka eksistencē. Šā paša autora apstrādātajā stāstā «Grāfa lielmāte Genoveva» (1845. g.) gloriificēti personības iekšējie pārdzīvojumi, viņa «Kara lielskungs Eistākius» (1846. g., abus tulk. A. Leitāns) uzsver, ka cilvēka īsto vērtību nenosaka vis kārta un izcelšanās, bet ētiskas kvalitātes. Tie visi bija stāsti ar intriģējošu sižetu un sentimentālu tēlojuma veidu, ar idealizētiem pozitīvajiem tēliem, nereti eksotiskas vides un vēstures notikumu fonā, tomēr minētais idejiskais kodols tajos bija primārais.

50. gadu otrajā pusē un 60. gados šī attīstība turpinājās. A. Leitāna pārstrādājums «Uzticama brūte Annīņa» (1856. g.) prasīja atbrīvot mīlestības jūtas no vecāku aizbildniecības, F. Hofmaņa «Konterbandnieka zēns» (1858. g., tulk. J. Alunāns) un K. Smīda «Godīgais Vridolīns un nelietis Didriķis» (1861. g., tulk. P. Zēvalds) jūsmoja par «cēlā laupītāja» protestu pret sabiedrības aizspriedumiem (kaut arī atrisinājumā autori liek varoņiem pakļauties vispārpieņemtām attiecību normām), J. H. Kampes «Stāsts, kā Kolumbus to lielu pasaules daļu Ameriku uzgāja» (1862. g., tulk. J. Rātminders) cildināja Kolumba drosmi, uzņēmību, piedzīvojumu kāri. J. Dauges tulkojumos (A. Kammerera «Turaidas jumprava» 1857. g., nezināma autora «Neredzīgais Kaspars un viņa dēls» 1858. g., V. O. Horna «Jaunais skolmeisters un viņa Rozīte» 1863. g.) spēcīga individuāla mīlestība bija galvenais notikumu virzītājspēks. Kā zināma reakcija pret sentimenta pārpilnību parādījās veselīgi, humoristiski darbi, piemēram, «Lustiņš» (1866. g., tulk. T. Zilpaušs).

50. un 60. gadu tulkotajā prozā nāca klāt daudz darbu, kuros pamācīgā ir mazāk un tīri beletristiskā, interesantā — vairāk. Stāstu idejiskais kodols it kā saruka, bet eksotika, piedzīvojumi un sentimentāli pārdzīvojumi palika kā to galvenā vērtība. Veidojās «saistošā lasāmviela». Mainījās tulkotāju (tātad arī lasītāju) attieksme pret saturu — 40. gadu ievados (A. Leitāns) visur vēl pasvītroja stāstu dievbijīgo raksturu, 1861. gadā, piemēram, «Godīgo Vridolīnu un nelieti Didriķi» P. Zēvalds ievadā interpretēja kā pamācību nenoziegties pret sabiedrības juridiskajām normām, bet 1863. g. J. Dauge («Jaunais skolmeisters un viņa Rozīte») vienkārši nožēloja, ka mums vēl trūkst cilvēku, kas tādas lietas prastu pievilcīgi izstāstīt.

Pirmo reizi saskaroties ar literatūru, plašus lasītāju slāņus

Stāsts tā Kolumbus

to lielā pasaules daļu Ameriku izgāja.
Fabrikants no J. Rātminder, Rīgas Jūna-Drūzbe Stālm.

Rīga, 1862.

Drīkstis ves bīschu un gramatu-drīkstetaja Gruff Wātes.

2. att. J. H. Kampes «Stāsts, kā Kolumbus to lielā pasaules daļu Ameriku izgāja» J. Rātmindera tulkojumā, 1862. Titul-lapa.

interesēja pats sižets, aprakstītais notikums, izziņas elements. Laikmeta vēsturiski nosacītā gaume prasīja pēc «patiesīga stāsta», tāpat kā pēc skaidrojošās ilustrācijas, par ko minēts iepriekš. J. Daugem kādā priekšvārdā bija jāraksta: «Lai dievs dod, ka tas nebūtu stāstiņa lielākā vērtība, ka viņš patiesi noticis!»⁴² Arī cittautu autoru individualitāte lasītājiem vēl maz ko nozīmēja, tāpēc tulkotāji neminēja oriģinālu autorus, kaut neslēpa, ka darbi ir tulkoti. Turpretim savas tautas literātus lasītāji labi pazina, tulkojumus saistīja ar tulkotāju vārdiem. A. Leitāna slavu izdevēji izmantoja pat grāmatu reklāmai.⁴³

Jauna literāra parādība bija daudzie «rīmju» un «ziņģu» krājumi, kādus 40. gados nepazina, ja neskaita G. F. Stendera «Ziņģu lustu» atkārtoto izdevumu (1849. g.). Rīmju un ziņģu autori sekoja Stendera iedibinātajām literārajām tradīcijām. Taču viņu darbu saturā smagumpunkts no didaktikas, no idejas primaritātes novirzījās indivīda, vienkārša cilvēka jūtu pasaulē. Jūtu kults bija krājumu «liriskā varoņa» dzīves jēga. Tas pievilka lasītājus, un viņi sentimentālisma abstraktumu, vienreizīga pārdzīvojuma trūkumu, emociju šampus vēl nejuta kā traucēkli.

Dzejā lielāka nozīme bija oriģināldarbiem (kaut arī pēc patinātiem motīviem). «Toni noteica» E. Dinsbergs, skolotāji E. F. Sēnbergs, M. Fitiņš, līdzīgā garā rakstīja J. Ruģens, A. Liventāls. Acīmredzot pasaules skatījums literatūrā caur sentimentu bija kļuvis par sabiedrisku vajadzību — kamēr līdz 80. gadu vidum Stendera «Ziņģu lustes» iznāca vēl tikai vienreiz, Dinsberga, Sēnberga un Fitiņa daudzie krājumi atkārtoti pa 3—6 reizes. Ar interesantām pilsētas dzīves «aktualitātēm» lasītāju uzmanību saistīja M. Reinberga garais dzejojums «Rīga jeb ziņģe par Rīgu» (E. Dinsberga pārstrādājumā).

Zīmīga izmaiņa — E. F. Sēnberga un M. Fitiņa «Kabatas grāmatiņā ar daudz lustīgām ziņģēm» (1856. g.) vēl ziņģes nostatītas pretī «blēņu dziesmām», t. i., tautas daiļradei, un autori taisnojas, ka līdzās garīgajām dziesmām vajagot arī laicīgu, bet E. Dinsberga daudzajos krājumos tādas taisnošanās vairs nav.

Visa šī literatūra mākslinieciski ir gaužām nepilnvērtīga.

⁴² Horns V. O. Jaunais skolmeisters un viņa Rozīte. R., 1863, 3. lpp.

⁴³ 1861. gadā F. Lūkass Jelgavā izdeva kādu vāju K. Šmīda «Puķu kurviša» tulkojumu, «izgreznodams» to ar A. Leitāna vārdu. Pēdējais publiski paziņoja, ka neatzīstot šo darbu par savu, izdevuma valoda esot «tā sabludurēta un saķēzīta, kā kriets latvietis it nekad nemēdz darīt». (Leitāns A. Ziņa. — Mājas Viesis, 1861, Nr. 26).

Tomēr to nevar identificēt ar vēlāko gadu desmitu tīri izklaidējošo lubu literatūru, jo pārrunājamo grāmatu pamattendence joprojām bija lasītājus morāli audzināt un zinātniski apgaismot.

Populārajai beletristikai mūsu darbā pievērsta lielāka uzmanība vairāku apstākļu dēļ. Vispirms — tā ir būtiski jauna parādība literārajā procesā — ne vairs nerasniedzamā sociālā augstumā stāvoša autora monologs, bet pašu kārtas un pašu tautas rakstītāja biedriska saruna ar lasītājiem, ko grāmatu titullapās nereti pasvītro adresācija «tautas brāļiem». Ļoti svarīgi atzīmēt, ka šie darbi ir brīvi no feodālisma ideoloģijas, no tendences aizstāvēt savu laiku pārdzīvojušo kārtību sabiedriskajās attiecībās.⁴⁴ Populāro lasāmvielu izdevniecības laida klajā nevis pēc valsts vai baznīcas orgānu rīkojumiem, bet peļņas nolūkos. Tādējādi šās grāmatu produkcijas daļas saturu noteica ne valdošo slāņu vai administrācijas griba, bet plašu lasītāju masu pieprasījums. Stāstu, ziņģu un rīmju tendence uz «bezidejiskumu» tolaik bija progresīva parādība. Laicīgā lasāmviela noņēma grāmatai svētuma oreolu.

Skolotāju un viņu līdzgaitnieku radītā daiļliteratūra neietvēra paliekamas vērtības un nevarēja kļūt par latviešu nacionālās literatūras pamatu un sākumu, bet tikai eksistēja kādu laiku tai līdzās. Tomēr šī bija nepieciešama stadija literārajā procesā. Pievilcīgā lasāmviela šai laikā veicināja reliģiskās domāšanas nomaiņu ar māksliniecisko domāšanu kā rakstītāju jaunradē, tā lasītāju uztverē un tādējādi pavēra ceļu īstai literatūrai.

*

Daiļliteratūra bija iemīļota — kā var spriest pēc sludinājumiem, parasti tā nepalika ilgi veikalu plauktos; daudzi darbi ir iznākuši atkārtotos izdevumos.

Izplatīti bija J. Ruģēna un E. Dinsberga dzejoļu krājumi, it sevišķi pēdējā «Mīlestības gaudas», H. Heines balāde «Don Ramiro» K. Stālberga tulkojumā, nerunājot jau par ziņģu lapiņām. Īsts «bestsellers» bija M. Reinberga «Rīga», kas nepilnu 4 mēnešu laikā iznāca 3 atkārtojumos.⁴⁵ Vairākreiz izdoto prozas darbu vidū rekords pieder A. Leitāna un J. Dauges tul-

⁴⁴ Jo spilgtāk tas redzams, salīdzinot latviešu autoru grāmatas ar ne daudzajiem, bet tendenciozajiem vācu mācītāju stāstiem. Piemēram, R. Sulca lokalizējumā «Plūdu briesmas» (aut. V. O. Horns, 1860. g.) bija lappusēm gari uzbrukumi pilsētas dzīvei, «drēbju lepnībai», visbriesmīgākā Sulcam likās «tāda valdīšana, kur katrs zēns gribēja būt par padoma devēju un tiesas kungu». Stāsta sižeta pamats — galvenais varonis kļuvis neticīgs, tāpēc ģimenei uzbrūk stihiska nelaime. Kad varonis sāk ticēt dievam, nak glābiņš.

⁴⁵ Pēc sludinājumiem «Mājas Viesa» 1865. g. 36. un 51. numurā.

kojumiem, ātri izpirka un no jauna laida klajā arī I. Alunāna un J. Cauriņa tulkojumus. Labākās dzejas un stāstu popularitāti veicināja arī to relatīvi pareizā un labskanīgā valoda. Intensīvi cirkulēja iepriekšējo gadu desmitu stāstu literatūras «klasika»: K. Smīda «Grāfa lielmāte Genoveva», «Kara lielskungs Eistākius», «Priežukalna Roze», H. Cokes «Ciems, kur zeltu taisa».

Arī kalendāri «beletrizējās». Plātesa «Vidzemes veca un jauna laika grāmata» uzsāka pielikumos sniegt interesantu lasāmvielu. To apsveikdams, J. Ruģēns par Hekera «Vidzemes kalenteri» rakstīja: «Dažs prātīgs zemnieks sacīja: riebjas tīri to kalenteri rokās ņemt, jo pielikumā vienmēr tās pašas atņem ņemas uz sprediķu vīzi ronās [...] es jau kalenderē gribu labas pasakas, dziesmiņas un patiesīgus notikumus lasīt.»⁴⁶ Lai nezaudētu lasītājus, ar 1860. gadu «Vidzemes kalendera» pielikumā līdzās pamācībām sāka iespiest stāstus.

Kā visur, kur grāmatas nonāk plašākos lasītāju slāņos, kas tiecas pēc populāras literatūras, arī Latvijā 50.—60. gados samazinājās grāmatu vidējais apjoms. Ne vairs simtiem lappušu garais reliģiskais standartteksts, bet jauns literārs vai zinātnisks darbs plānā brošūriņā kļuva par raksturīgāko latviešu grāmatas veidu. Līdzās tīri psiholoģiskiem iemesliem svarīgi bija arī materiālie apsvērumi. P. R. Kupše «Ģeogrāfijas» ievadā 1865. gadā rakstīja: «Kad būtu gribējis ikkatru zemi zemes virsū gruntīgi aprakstīt, tad nezin cik bieza grāmata izceltos, ka pēdīgi ne driķētājs driķēt uzņemtos, bīdamies no neizpirkšanas, ne arī ļaudis dārguma pēc pirktu.»

*

Valdošās aprindas izturējās ar lielu neuzticību pret latviešu autoriem. Kad 1864. gadā atklājās, ka latviešu inteliģence rosīgi izplata nelegālus pamfletus un proklamācijas rokrakstā, bez kāda īpaša pamatojuma tika izdarīta kratīšana mājās veselai grupai literātu — skolotājiem P. Ulpem, M. Ciritim, J. Rātminderam, J. Klāsonam, P. Zēvaldam, ierēdņiem P. R. Kupšiem un A. A. E. Engīzeram. Lai gan kratīšanā un pratināšanā neizdevās atrast nekādu pierādījumu par viņu saistību ar pamfletu un proklamāciju lietu, tomēr izmeklēšanas protokolā ne vienreiz vien sastopami aizdomu pilni izteicieni un norādījumi uz šo personu «bīstamo» noskaņojumu.⁴⁷

⁴⁶ Ruģēns J. Kāds vārds par latviešu kalenderēm. — Mājas Viesis, 1860, Nr. 40.

⁴⁷ LPSR Centrālais valsts vēstures arhīvs, 1. f., 12. apr., 262. l., 43., 73., 76., 101. lp.

JAUNLATVIEŠI UN GRĀMATNIECĪBA

Jura Alunāna «Dziesmiņas» iznāca tai pašā 1856. gadā, kad E. F. Sēnberga un M. Fiņiņa «Kabatās grāmatiņa ar daudz lustīgām ziņgēm», taču ar savām progresīvajām idejām, domu bagātību, zemtekstiem, iekšējo spriegumu Alunāna dzeja bija pavisam cita kaluma. Reakcionārās aprindas tūdaļ pamanīja, ka radies jauns, tām bīstams spēks — latviešu buržuāziskās inteligences pārstāvji ar augstāko izglītību, Tērbatas universitātes studenti. Ap «Dziesmiņām» sākās asa polemika,⁴⁸ kuras gaitā jaunais grupējums dabūja nosaukumu «jaunlatvieši».

Iepriekš raksturotos literātus — tautskolotājus un viņu līdzgaitniekus — ar jaunlatviešiem bieži saistīja personiska draudzība, daudzos jautājumos viņi bija īsti domubiedri, nereti arī organizatoriskos pasākumos cieši sadarbojās. Tomēr jaunlatvieši aizgāja soli tālāk — savos rakstos viņi sāka risināt sociālo attiecību jautājumus. Viņu darbība sasaucās ar vienmēr pieaugošajiem sociālajiem konfliktiem, izvērtās par progresīvu buržuāzisko nacionālo kustību, par sabiedriskās attīstības galveno asi Latvijā šai laikposmā.

Jaunlatviešu rosību veicināja arī tas apstāklis, ka 50. gadu otrajā pusē Krievijā cenzūra kļuva pielaidīgāka. Toties feodāli klerikālā *reakcija* īpaši sparojās, lai aizkavētu nacionālās kustības literāro aktivitāti. Ap 1855. gadu vācu mācītāju Latviešu literārā biedrība no valodas izpētes oficiāli pievērsās «latviešu tautas izglītošanai».⁴⁹ Biedrības uzdevumā tās amatvīri «Latviešu Avīzēs» rakstīja: «..laiks ir nācis dažam neaicinātam rakstītājam pēc taisna sprieduma spalvu no rokas izņemt.. ļoti labi būtu, kad.. tie godīgi skolmeisteri.. nebūtu lepnī un iekām tos [savus rakstus. — A. A.] liek drukāt, pie mūsu biedrības galvniekiem padomu meklētos un savu rokas rakstu no tiem papriekšu liktu pārlasīt.»⁵⁰ Bet G. Brāže 1857. gadā gramatikā «Īsa pamācīšana latviešiem, kas savu valodu labāki grib pārzīt» (8. nodaļā) pat brīdināja latviešus no «uzpūti-

⁴⁸ Ancītis K. Kādas valodnieciskas polemikas simtgadu piemiņai. — Grām.: Rakstu krājums. Veltījums akad. prof. Dr. Jānim Endzelinam. R., 1959, 269.—303. lpp.; Straubergs J. Ciņa ap «Jauno Latviju» 1856. gadā. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1939, Nr. 1, 1.—10. lpp.

⁴⁹ Ārons M. Latviešu literāriskā (Latviešu draugu) biedrība savā simts gadu darbā. R., 1929, 176., 177. lpp.

⁵⁰ Klāszons R., Bērents J. T. Mīļajiem grāmatu rakstītājiem. — Latviešu Avīzes, 1855, Nr. 18, pielikumā.

bas» — no dzejošanas, tāpat aicinādamas atrādīt sacerējumus mācītājiem. (Salīdzinājuma pēc jāpiemin, ka K. Valdemārs 1853. gadā «300 stāstos» taisni mudināt mudināja lasītājus mēģināties literārā darbā un pamācīja, kā to iesākt.)

Cenzūra Krievijā pēc dažu gadu atslābuma kļuva atkal stingrāka. 1861. gada 12. maijā apstiprinātie «Pagaidu noteikumi par cenzūru» aizliedza periodiskos izdevumos iespiest materiālus par zemnieku jautājumu politiskā aspektā, nepieļāva darbus, kas varētu «radīt neapmierinātību un naidīgu noskaņojumu vienai kārtai pret citu». ⁵¹ Šie punkti bija īsti pa prātam Baltijas cenzoriem, kas bija vācieši un aizstāvēja vecās kārtības intereses.

Tāpēc, piemēram, E. Dinsbergam neizdevās publicēt savu G. Merķeļa «Vanema Imantas» tulkojumu ⁵². «Veca un jauna laika grāmatā» 1864. gadam Dinsbergs ievietoja dzejoli, kurā atgādināja,

«kā bārgos dzimtu laikos
Smaka nospaidīti latvieši
Nežēlīgos varmācības tvaikos,
Vārdzināti lopiem līdzīgi.»

Cenzūra lika kalendāru iespiest otrreiz bez dzejoļa. Iespējams, ka tieši šis darbs bija par iemeslu Dinsberga izraidīšanai trimdā. ⁵³

Turpretim E. Plātesa peļņas nolūkos milzu ātrumā iespiestais ⁵⁴ ķengu rakstu kopojs pret K. Valdemāru «Kurzemnieku pāriešana uz Novgorodu 1865. gadā» netika aizliegts, kaut šī brošūra gan iztīrāja agrāro jautājumu no politiskā viedokļa, gan centās radīt neapmierinātību vienā iedzīvotāju daļā.

P. R. Kupše krājumiņā «Sāls, siņepes un pērlītes» (Plātesa izd., 1863. g.) bija ievietojis virkni pret kungiem un «sprediķnieku» skolotāju vērstu anekdožu, nostāstu un vērojumu, kas būtībā turpināja «Zobugala» satīras līniju. Cenzūra to bija palaidusi garām, bet «gādīgi audzinātāji» autoru piespieda publiski atvainoties. ⁵⁵

⁵¹ Cit. pēc grām.: М а л ы х и н Н. Г. Очерки по истории книгоиздательского дела в СССР. М., 1965, с. 186, 187.

⁵² Nav īsti zināms tulkošanas laiks, tomēr darbs veikts ne vēlāk par 1870. gadu ([Vinklers J.] V. Kāds vārds par G. F. Stendera piemiņas zīmi. — Baltijas Vēstnesis, 1872, Nr. 41).

⁵³ A u g s t k a l n s A. Politiski dzejoļi 1863. gadā un Dinsberga trimda. — Latvijas Vēstures Institūta Zurnāls, 1938, Nr. 3, 323.—336. lpp.

⁵⁴ «Mājas Viesi» 1865. g. 39. numurā Plātesis solīja savākt visas ziņas par Valdemāra «vainu», pēc nedēļas (40. numurā) solīja tās laist klajā šā numura iznākšanas dienā, bet vēl pēc nedēļas jau ar lieliem burtiem sludināja brošūras pārdošanu.

⁵⁵ Mājas Viesis, 1863, Nr. 32. Interesantais krājumiņš izdots anonīmi, arī atvainošanās parakstīta tikai ar «-a». Autora personība noskaidrota pēc 1864. gada protokoliem par proklamāciju un pamfleto izplatīšanu (LPSR Centrālais valsts vēstures arhīvs, 1. f., 12. apr., 262. l., 76. un 101. lp.). Protokolos norādīts, ka pie Liezēres pagasta pierakstītais P. Kupča laidis klajā grāmatiņu, kur izsmējis savu skolotāju, bet «Sāls, siņepes un pērlītes» izzobo tieši Liezēres draudzes skolotāju Inzelbergu.

Gandrīz vai kuriozs, bet raksturīgs gadījums — «visaugstāki apstiprināto» Krievijas 1861. gada dzimtniecības atcelšanas likumu iekšlietu ministrs bija pavēlējis izdot latviski, to iespieda Jelgavā, taču Baltijas vāciskā administrācija baidījās, ka latviešu zemnieki varētu tad prasīt arī sev likumā paredzētos atvieglinājumus. Tāpēc tā panāca, ka Kurzemē likums nebija pieejams (pat Latgales vajadzībām iespīestā izdevuma tulkotājam R. Šulcam aizliedza izplatīt viņa 5 brīveksemplārus), Rīgā kāds tirgotājs gan bija dabūjis un pārdeva dažus eksemplārus. Tūlīt sakās izmeklēšana, bet nebija likumīga pamata sodīt tirgotāju un aizliegt izdevumu.⁵⁶

Krievijas 1865. gada cenzūras nolikums⁵⁷ bija atvieglinājums krievu grāmatniecībai — tas atsvabināja no iepriekšējās cenzūras zinātnisko organizāciju izdevumus, grāmatas klasiskajās valodās, Pēterburgas un Maskavas laikrakstus, abās galvaspilsētās izdotus oriģināldarbus ar apjomu virs 10 loksneņiem un tulkojumus — virs 20 loksneņiem. Bet latviešu grāmatniecībā nebija izdevumu, uz ko šie punkti attiecās, tāpēc 1865. gads praktiski nekādu izmaiņu neienesa.

1855. gadā Latviešu literārajā biedrībā mācītāji nolēma, ka ikviena latviešu grāmata viņiem atklātībā jāieteic vai jānopaļā. Tomēr drīz reakcijas darboņi atzina, ka plašāki *iztirzājumi* tieši piesaistīs lasītāju uzmanību mācītājiem nevēlamai literatūrai.⁵⁸ Tāpēc «Latviešu Avīzes» noklusēja, piemēram, J. Alunāna «Dziesmiņas» un «Sētu, dabu, pasauli», toties nikni šīm grāmatām mācītāji uzbruka vācu presē.⁵⁹ Mācītāji iespieda arī «Mājas Viesi» kopš 1861. gada beigām ar grāmatu pārspriešanu nodarboties tikai «tādā mērā, ka ļaudīm der. Visas citas itin smalkas un dziļas izmeklēšanas lai raksta īpašā vāces lapā».⁶⁰

Turpretim jaunlatviešiem nebija jābīstas pievērst sabiedrības uzmanību literāriem jautājumiem, un šķietami mierīgā latviešu grāmatniecība kļuva par asu sadursmju lauku. Jaunlatviešu recenzijās skan taisnīgas cīņas prieks, uzvarētāju pašapziņa.

⁵⁶ Dokumenti par tautas atmodas laikmetu 1856.—1867. g. R., 1939, 127., 197., 224., 239.—241., 250., 304. lpp.

⁵⁷ Указ о даровании некоторых облегчений и удобств отечественной печати. — В кн.: Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. Т. 40. СПб., 1867, стр. 396.

⁵⁸ Döbner A. Dreissigste Jahresversammlung der Lett.-lit. Gesellschaft. — Mitteilungen und Nachrichten für die evangelische Geistlichkeit Russlands, 1857, Nr. 5, S. 468—471; Brasche G. Ein Blick auf unsere lettische Literatur. — Baltische Monatsschrift, 1861, Nov., S. 465; Schulz R. Vorwort. — Magazin, hrsg. von der Lettisch-literarischen Gesellschaft (Mitau), 1863, Bd. 13, St. 1, S. IV—V.

⁵⁹ Par polemiku ap «Dziesmiņām» minēts iepriekš; par «Sētu, dabu, pasauli» rakstīja K. A. Berkholes (Zur Literatur. — Mitteilungen und Nachrichten für die evangelische Geistlichkeit Russlands, 1860, Nr. 6, S. 543—552.).

⁶⁰ Cimze J. Atbilde un vēlēšanas — Mājas Viesi, 1861, Nr. 48.

Pēc plašās polemikas sakarā ar J. Alunāna «Dziesmiņām» jaunlatvieši īpaši aktivizējās ap 1860. gadu. Tad parādījās J. Cauniša negatīvās recenzijas par R. Sulca tulkoto stāstu «Plūdu briesmas» un viņa «Pasaules stāstu grāmatu», pozitīvās — par J. Zvaigznītes «Pasaciņām» un J. Alunāna «Sētu, dabu, pasauli»⁶¹, iznāca B. Dīriķa «Latviešu rakstniecība», ko sabiedrība uztvēra kā labāko grāmatu ieteicēju.⁶² 1861. gadā Dīriķis nāca klajā ar apcerējumu sēriju «Latviešu raksti 1860. gadā»⁶³, kur starp citu asi kritizēja H. Kavala un R. Sulca grāmatas. Tā sākās otrs polemikas vilnis, kas turpinājās vācu laikrakstos un kurā piedalījās J. Alunāns un K. Biezbārdis.⁶⁴

Arī «Pēterburgas Avīzes» programmā paredzēja sniegt informāciju un pārspriedumus par latviešu grāmatām un darbiem, kas veltīti latviešu dzīvei un kultūrai, bet praksē to tikpat kā neizdevās realizēt, iespieda tikai vienu recenziju — par J. Fridemaņa grāmatu «Zināšanas un stāsti».⁶⁵ Varbūt «Pēterburgas Avīžu» pasivitāti var izskaidrot ar to, ka pēc 1860.—1861. gada «mācības», ko saņēma «Mājas Viesis», tās atzina par nevēlamu tieši uzbrukt vācu mācītāju grāmatām, «Pēterburgas Avīžu» laikā jaunlatviešu grāmatas tikpat kā neiznāca, bet neitrālā lasāmviela laikraksta redakcijai bija tāla un šķīta nesvarīga.

Plašu negatīvu vērtējumu par visu līdzšinējo latviešu grāmatniecību savā sacerējumā «Brīvās zemnieku kārtas stāvoklis Kurzemē»⁶⁶ ietvēra A. Spāģis, to galvenās līnijās atkārtoja K. Biezbārdis apcerē «Valodas un izglītības cīņa Krievijas Baltijas provincēs».⁶⁷ Abi asi kritizēja baltvācu mācītāju darbību, norādot gan uz grāmatu nepietiekamo skaitu, gan «gara nabadzību» to saturā.

Visumā jaunlatviešu publicistiem izdevās dot pretsitienu katram uzbrukumam un pareizi novērtēt svarīgākos reakcijas izpaudumus sava laika grāmatniecībā. Mazāk veiksmīgi viņi spēja būtiskāko izcelt latviešu autoru progresīvajā devumā. Recenzēdami grāmatas un ap tām polemizēdami, jaunlatvieši pirmo reizi padarīja latviešu grāmatniecību par plašas sabiedriskas domas pastāvīgas uzmanības priekšmetu.

*

⁶¹ Mājas Viesis, 1860, Nr. 11, 23, 30, 52.

⁶² Valdemārs K. Kāds vārds par jauno grāmatu. — Grām.: Valdemārs K. Raksti. I. sēj. R., 1936, 208., 209. lpp.

⁶³ Mājas Viesis, 1861, Nr. 23, 25, 29, 35, 45, 49, 52.

⁶⁴ Alunāns J. Izlase. R., 1956, 208.—231., 300., 301. lpp.

⁶⁵ Ziņa par jaunām grāmatām. — Pēterburgas Avīzes, 1863, Nr. 21.

⁶⁶ [Spāģis A.] Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland. 2. T. Leipzig, 1863, S. 322—327.

⁶⁷ Beesbārdis K. Der Sprach- und Bildungskampf in den baltischen Provinzen Russlands. Bautzen, 1865, S. 8—17.

Jaunlatviešu pozitīvā darbība grāmatniecībā bija ļoti aktīva.

Par jaunlatviešu pirmo programmatisko dokumentu grāmatniecības laukā parasti uzskata K. Valdemāra «Vārdus par grāmatām» (rakstīti ap 1850. gadu, ievietoti kā ievads viņa krājumā «300 stāsti» 1853. g.).⁶⁸ Taču raksta pamattēzes — ar jokiem un stāstiem jāvairo patika lasīt, jāpopularizē laicīgas grāmatas — nesniedzas tālāk par tautskolotāju un viņu līdzgaitnieku darbības ietvariem. Valdemāra nopelns gan ir tas, ka viņš ļoti agri iecerējis no muižnieku un garīdznieku aizbildniecības neatkarīgu grāmatas propagandu un detalizētu bibliotēku tīklu.

Pirmā grāmata ar nepārprotami jaunlatvisku ievirzi bija J. Alunāna «Dziesmiņas, latviešu valodai pārtulkotas». Tā parādījās tirdzniecībā 1856. gada maija beigās vai jūnija sākumā. Arī vairums «Dziesmiņu» ir tulkojumi. Taču Alunāna veikums iezīmē jaunus līnijas aizsākumu attieksmē pret cittautu kultūru. Pretstatā pārējo tulkotāju un lokalizētāju stihiskajai gaumei ar «Dziesmiņām» sākās apzinīga citzemju literārā materiāla izvēle. Turklāt Alunāns vairs nepakļāvās vācu starpniecībai, bet vērsās pie citu tautu literatūras bagātībām tieši.

Alunāna darbu iespieda H. Lākmanis Tērbatā.⁶⁹ Grāmata iznāca 500 eksemplāros, pirmajā gadā tika nopirkti 330 eksemplāri, bet daļa metiena palika neizpārdota krietni ilgi.⁷⁰ Ziņģu, rīmju un stāstu grāmatu popularitāti «Dziesmiņas» neiemantoja — Alunāna dzejas racionalistiskā ievirze nebija tuva plašajām tautas masām.

K. Valdemārs, recenzējams J. Alunāna «Dziesmiņas», aicināja arī citus autorus sarakstīt latviešiem derīgas grāmatas un iezīmēja raksturīgo jaunlatviešu programmas līniju: «Visnotīgākas latviešu valodā gan vēl ir dažas gudras skolas grāmatas; pēc tam nāk tūlīt tās grāmatas par dabas lietām un viņas brīnumiem.»⁷¹ Līdzīgi arī Alunāns ieteica dot kalpiem praktisku literatūru, «pamācīšanas par dabas lietām», avīzes, pat pātaru grāmatas, bet nepieminēja šai sakarā stāstus un dzejoļus.⁷²

Kad «Dziesmiņas» jau nāca klajā, Alunāns iesniedza cenzoram Tērbatā F. Mālberga 1850. gadā sarakstīto biogrāfisko apceri «G. Merķeļa mūža strauts», kur Mālberga antifēodālais patoss izpaudās jūsmā par Merķeli. Taču cenzūra aizliedza darbu iespīst.

⁶⁸ Valdemārs K. Raksti. 1. sēj. R., 1936, 44.—59. lpp.

⁶⁹ Lākmanis no 1840. līdz 1880. gadam izdeva ap 1/3 visu tālaika igauņu grāmatu, labprāt laizdams klajā arī igauņu nacionālās kustības literatūru.

⁷⁰ Klaustiņš R. Jura Alunāna dzīve un darbi. — Grām.: Alunāns J. Raksti. 1. d. Pb., [1914], 9., 10. lpp.

⁷¹ Valdemārs K. Raksti. 1. sēj. R., 1936, 208. lpp.

⁷² Alunāns J. Kāds vārds par kalpiem. — Mājas Viesis, 1856, Nr. 8.

Cenzors atzīmēja, ka «nav pieļaujams raksts tautai, ja rakstā aplūkota personība, kas cīnījusies un cietusi par zemāko tautas šķiru atbrīvošanu no augstāko apspiešanas», un «ir ļoti apšaubāmi dot latviešiem rokās rakstu, kas viņiem atgādinātu dzimtniecības un apspiešanas laikos notikušo muižnieku varas aplamo lietošanu, jo tā bez šaubām tiktu atmodinātas un uzturētas rūgtas izjūtas, kas tagad snauz un kas tikai sarūgtinātu zemnieku attiecības pret saviem kungiem».⁷³

Jaunlatvieši iesniedza cenzūrai 1856. un 1857. g. veselu virkni darbu. Cenzūras reģistrā ierakstīti «Zelta āboli, sudraba kausi», ko nodevis J. Alunāns (1856. g. 1. oktobrī), un K. Valdemāra atnestie darbi — I. Alunāna «Viens stāsts un trīs vērā liekami notikumi iz pasaules stāstiem», J. Alunāna «Matērijas staigāšana» un Krišjāņa Dinsberga⁷⁴ «Īsie pasaules stāsti» (1857. g. 24. aprīlī), «Pērkons» (15. maijā), «Kārlis un Anna» (20. decembrī, abi bez autora norādījuma).⁷⁵ Nenoskaidrotu iemeslu dēļ neviena no minētajām grāmatām nav iespiesta.⁷⁶ Taču te redzams organizēts mēģinājums praktiskā grāmatniecības darbā.

Pāris gadu vēlāk K. Barons sagatavoja «Mūsu tēvzemes aprakstīšanu» — Baltijas guberņu fizisko ģeogrāfiju «priekš skolām un mājām».⁷⁷ K. Baronu pamatoti atzīst par latviešu ģeogrāfijas literatūras pamatlicēju. «Aprakstīšanā» kā nodaļa ietilpst spilgti publicistiska apcere «Kurzemes un Vidzemes tautas un kaimiņu tautas, viņu būšana un valodas», kas ir J. Alunāna darbs ar nelieliem K. Valdemāra labojumiem un papildinājumiem.⁷⁸

«Kurzemes un Vidzemes tautas» pievienoja K. Barona grāmatai, kad tā jau bija gatava. «Mūsu tēvzemes aprakstīšana» stipri aizkavējās — tās pamatdaļa cenzēta 1858. gada jūnijā, bet grāmata nāca klajā tikai 1860. gada aprīlī.

1859. gada decembrī un 1860. gadā iznāca J. Alunāna «Sēta, daba, pasaule» trijās burtnīcās. Šo izdevumu Alunāns izveidoja par vairāku domubiedru kopēju pasākumu.⁷⁹

⁷³ Igaunijas PSR Centrālā valsts vēstures arhīva filiāle Tartu, 321. f., 1. apr., 316. l., 8. lp.

⁷⁴ E. Dinsberga brālis, skolotājs.

⁷⁵ Igaunijas PSR Centrālā valsts vēstures arhīva filiāle Tartu, 321. f., 1. apr., 48. l., 81., 137., 201. lp.; 109. l., 4. un 5. lp.

⁷⁶ G. A. Birgera dzejojuma tulkojums «Kārlis un Anna» iespiests gan agrāk, gan vēlāk, bet pie 1857. g. 20. dec. iesnieguma reģistrā atzīmēts, ka par darba pieskaitīšanu pie aizliegtiem paziņots Rīgas cenzūras komitejai.

⁷⁷ Izdevis Reiers Jelgavā. Tekstu iespieda Stefenhāgena tipogrāfijā, bet pievienoto «Lantkārti no latviešu zemes» — K. Sulcs Tērbatā.

⁷⁸ Apceres piederība Alunānam noskaidrota A. Apīņa rakstā «Kas ir istais autors?». (Raksti (V. Lāča Latvijas PSR Valsts b-ka), 2—3, R., 1970.)

⁷⁹ Alunāns J. Izlase. R., 1956, 197. lpp.

Dažos «Sētas, dabas, pasaules» rakstos Alunāns konkrēti zēja jaunlatviešu programmu grāmatniecībā. Viņš uzstājās pret garīgās literatūras pārsvaru, nosauca virkni zinātnes nozaru, kurās latviešiem trūka grāmatu,⁸⁰ norādīja, ka te vainīgi līdzšinējie grāmatniecības aizgādņi, kas «vīra barību latviešiem neiedrošinās vis dot».⁸¹ Alunāna uztverē iespējais vārds bija līdzeklis cīņā par nāciju līdztiesību: viņš ticēja — ja radīsies rakstītāji un grāmatas, tad latvieši iegūs citu tautu cieņu.⁸²

Pirmo «Sētas, dabas, pasaules» burtnīcu par autora līdzekļiem iespieda Lākmanis Tērbatā 2500 eksemplāros, otro — 2000 eksemplāros.⁸³ Bet krājums nerada cerēto noietu, un pēc trešās burtnīcas nācās tā izdošanu pārtraukt, kaut arī tālākajām burtnīcām Alunāns bija jau solījis rakstus par ekonomiku un dabzinātnēm. Ceturtās burtnīcas manuskripts bija gatavs — Alunāns to iesniedza cenzēšanai 1861. gada 1. februārī.⁸⁴

Alunāns piedalījās arī E. Dinsberga sastādītajā «Atlasā ar septiņpadsmit lantkārtēm» (izdevis Reiers 1861. g.), dodams latviskus ģeogrāfiskos nosaukumus.

Ir ziņas, ka Alunāns īsi pirms nāves iecerējis konversācijas vārdnīcas izdošanu.⁸⁵

1861. gadā iznāca Maskavas universitātes studenta Jāņa Frīdemaņa «Jauki stāsti pār dabu un svešām zemēm», šai pašā gadā viņam bija gatavi manuskripti arī divām citām grāmatām,⁸⁶ kas iespiestas 1863. gadā ar nosaukumu «Zināšanas un stāsti pār pasaules lietām. Lasāmā grāmata priekš skolām» (1. un 2. sašuvums).⁸⁷ Autors apzinīgi sekoja Alunāna tradīcijai, sakopodams daudzveidīgu materiālu galvenokārt ģeogrāfijā un vēsturē.⁸⁸

⁸⁰ Alunāns J. Izlase. R., 1956, 160. lpp.

⁸¹ Turpat, 197. lpp.

⁸² Turpat, 183. lpp.

⁸³ Alunāns I. Georgs Alunāns. — Grām.: Alunāns J. Tautas saimniecība. Jelgavā, 1867, X lpp.

⁸⁴ Igaunijas PSR Centrālā valsts vēstures arhīva filiāle Tartu, 321. f., 1. apr., 109. l., 60. lp.

⁸⁵ Alunāns Ā. Jura Alunāna dzīve. Jelgavā, 1910, 44. lpp.

⁸⁶ Alunāns J. Izlase. R., 1956, 281. lpp.

⁸⁷ Pirmo grāmatu izdevis Stefenhāgens Jelgavā, abas pārējās — Hekers Rīgā.

⁸⁸ Frīdemanis skaidroja vielu no ģeogrāfiskā materiālisma viedokļa, propagandēja jūrniecību un tirdzniecību. Arī Frīdemaņa krājumos ir publicistiska nodāļa — «Zināšanu un stāstu» 1. burtnīcas 26. § «Baltiska jūra (Austruma jeb Rīta jūra)». Te autors ar sajūsmu apraksta latviešu un igauņu jūras braucienus līdz 12. gs., kurus pārtraucis «vergu jūgs». Seko skolu kritika, no kuras viņš tālāk pāriet pat uz agrāro attiecību ļoti atklātu kritiku un izsaka cerību, ka Krievijas dzimtniecības atcelšanas likums tiks attiecināts arī uz Latviju. Tā bija ne vien jaunlatviešu, bet arī zemnieku kustības galvenā politiskā prasība tais gados.

Ar Fridemaņa izdevumiem beidzās aktīvākais jaunlatviešu darbības posms grāmatniecībā. Tā dalībnieku kodols bija Tērbatas studenti, pirmkārt, J. Alunāns. No 1856. gada līdz 1860. gadam viņš sagatavojis iespiešanai astoņas grāmatas,⁸⁹ par saviem līdzekļiem izdodams četras. Tādējādi Alunāns šai laikā bija pats ražīgākais latviešu tautības autors. Kā redzams no teiktā, grāmatniecības pasākumos jaunlatvieši cieši sadarbojās kā vienots, kaut arī neliels līdzīgi domājošu cilvēku kolektīvs.

*

Ap 1860. un 1861. gadu sākās *otrs posms jaunlatviešu darbībā*. Aktivizējās viņu domubiedri Rīgā. B. Dīriķis laida klajā savu «Latviešu rakstniecību» (1860. g.), kurā raudzījās uz literatūru galvenokārt kā uz lasāmvielu un centās ne tik daudz izsekot literārajai attīstībai, cik ieteikt derīgākās grāmatas. Bet G. Brāže «Latviešu rakstniecībā» saskatīja tautai nepieļaujamā simpātijas un antipātijas.⁹⁰

Rīdzinieki, ko aktīvi atbalstīja arī tērbatnieki un daži citi darbinieki, mēģināja 1861. gadā nodibināt Latviešu valodas un literatūras biedrību kā pretvaru mācītāju Latviešu literārajai biedrībai. Iesniegumu šai lietā parakstīja gan K. Biezbārdis, K. Valdemārs un J. Alunāns, gan E. Plātešs, A. Leitāns, J. Caunītis, M. Cirītis, J. Klāsons, A. Kālaminičs un vēl daudzi citi. Jaunās organizācijas statūtos⁹¹ bija iecerēts gādāt par mācību grāmatām, grāmatās un periodiskajā presē iepazīstināt tautu ar zinātnes atklājumiem, kam praktiska nozīme, kritizēt un vērtēt latviešu rakstniecību, laist klajā savu periodisku izdevumu un publicēt biedru sacerējumus. Ja pasākums izdotos, būtu radīts tāds pats grāmatniecības centrs kā slavenā Igaņu zinātniskā biedrība Tērbatā. Taču reakcionāri panāca, ka dibināmās biedrības statūti netika apstiprināti. No plašā plāna izdevās saglabāt tikai avīzes izdošanas ideju — radās «Pēterburgas Avīzes».

Arī «Pēterburgas Avīzes» (1862.—1865. g.) atgriezās pie latviešu grāmatniecības izveidošanas jautājuma. Aizrādot, ka krievu «zemas kārtas ļaudīm» ir jau daudz populārzinātniskas

⁸⁹ Te pieskaitīts arī viņa tulkotais F. Hofmaņa stāsts «Konterbandnieka zēns» (1858. g.).

⁹⁰ Brasche G. Ein Blick auf unsere lettische Volksliteratur der letztenen Zeit, besonders die Journalistik. — Baltische Monatsschrift, 1861, Nov., S. 464.

⁹¹ Dokumenti par tautas atmodas laikmetu 1856.—1867. g. R., 1939, 140. lpp.

un praktiskas literatūras, laikraksta redakcija aicināja: «Vai nebūtu slavējama lieta, ja arī pie latviešiem tādi vīri rastos, kas.. priekš ļaudīm un it īpaši priekš skolām labas mācāmas grāmatas sarakstītu?»⁹² Arī «Dzirkstele» Bērtuļa un Jāņa dialogā aicināja rakstīt laicīgas grāmatas.⁹³

1862.—1865. g. jaunlatviešu enerģija koncentrējās «Pēterburgas Avīžu» darbā. Laikraksta saturs bija visai daudzpusīgs un realizēja J. Alunāna un K. Valdemāra iezīmētās grāmatniecības attīstības programmas galvenās līnijas.

«Pēterburgas Avīzes» aizsāka jaunu ceļu ilustrācijas jomā. Laikraksta slejās dzima latviešu karikatūra. Līdzīgi renesanses, 17. gadsimta holandiešu, 18. gadsimta angļu un franču, 19. gadsimta krievu un vācu karikatūrai tā radās kā buržuāzijas politiskās cīņas ierocis pret savu laiku pārdzīvojušo sabiedrisko iekārtu. Augusta Dauguļa zīmētā «Zobugala» galva, Bizmaņa, Brenča un Zvinguļa attēli ar to lakonismu, aso satīrisko zemtekstu ir vienīgās mākslinieciski vērtīgās ilustrācijas tālaika latviešu iespaiddarbos. Vēlākajos gados tās daudzkārt reproducētas grāmatās.

Jaunlatvieši vērsās pie Vācijas un Krievijas liberālajām aprindām ar polemiskām brošūrām vācu, vēlāk arī krievu valodā. Nozīmīgākās no tām (K. Valdemāra, A. Spāģa darbi) bija vēltītas agrārājām attiecībām Baltijā. 60. gadu sākumā, kad Latvijā zemes jautājums kļuva par sabiedriskās dzīves degpunktu, daži no šiem sacerējumiem necerēti plaši izplatījās latviešu iedzīvotāju vidū. Piemēram, Leipciģā izdotā K. Valdemāra brošūra «Baltijas, īpaši Vidzemes zemnieku stāvoklis»⁹⁴ īsā laikā kļuva plaši pazīstama, un to lasīja dažādās latviešu aprindās.

Skolotājs A. Spunde Rīgā to pārtulkoja latviski, vairāki šā tulkojuma noraksti cirkulēja Vidzemē. Neatkarīgi no A. Spundes brošūru sāka tulkot Liezēres skolotājs J. Pētersons. Brošūras saturu savos pamfletos pārdzejoja J. Austrinš. Ar zemnieku kustību saistītā lauku inteliģence Valdemāra darbu izmantoja aģitācijā 1862.—1864. gada lielā savilņojuma laikā.⁹⁵

J. Alunāns un K. Biezbārdis turpināja cīņu par grāmatniecības atbrīvošanu no baltvācu garīdzniecības ietekmes. Alunāns 1861. un 1862. gadā uzrakstīja vācu preseī pāris spožu polemisku darbu,⁹⁶ kas gan netika publicēti, tomēr ir izcili nozīmīgi programmatiskās domas dokumenti. Tajos viņš uzbruka reakcijas nometnes tendencēm joprojām ierobežot tautas izglī-

⁹² Pēterburga. — Pēterburgas Avīzes, 1862, Nr. 14.

⁹³ Sarunāšanās. — Pēterburgas Avīzes, 1862, Nr. 10, pielikumā «Dzirkstele».

⁹⁴ Baltische namentlich livländische Bauernzustände. Leipzig, 1862.

⁹⁵ LPSR Centrālais valsts vēstures arhīvs, 1. f., 12. apr., 262. l.

⁹⁶ Par tagadnes latviešu literatūru. — Audiatur et altera pars. — Grām.: Alunāns J. Izlase. R., 1956, 208.—231. lpp.

tības apjomu, uzstājās pret reliģijas kundzību grāmatu produkcijā, īpaši pret pamācīgo «traktātiņu» plūdiem, turpināja strīdu ar mācītājiem — mazvērtīgas literatūras ražotājiem un vāciskas izteiksmes aizstāvjiem. Alunāns prasīja, lai ceļš uz grāmatniecību būtu atvērts literātiem no tautas bez jebkādas mācītāju cenzūras vai aizbildniecības.

Jaunlatviešu uzmanības centrā arvien vairāk ievirzījās mācību un pedagoģiskās literatūras jautājums. Ā. Spāģis sastādīja krievu-latviešu gramatiku un fiziku,⁹⁷ bet nepaguva tās izdot. Apcerējumi par fiziku latviešu valodā atrasti ārsta J. A. Jurjāna papīros 1864. gadā.⁹⁸ Kronvalda Atis mudināja sarakstīt mācību grāmatas. 1864. gadā, ierosinādams skolotāju avīzes izdošanu latviski, viņš paredzēja, ka tai jāapspriež skolas grāmatas.⁹⁹

E. Dinsbergs atbalstīja jaunlatviešu centienus «Atlasa izstāstīšanā», kas iznāca 1864. gadā.¹⁰⁰

1865. gadā Kronvalda Atis otrajā izdevumā laida klajā savu teicamo vācu valodas mācības grāmatu «Mazā vācieša pirmā daļa: pirmais un otrais solis»,¹⁰¹ pievienodams tai jūsmīgu ievadu un beigu vārdus ar plašiem citātiem no J. Alunāna «Kurzemes un Vidzemes tautām» un «Pēterburgas Avīzēm» par cieņu pret dzimto valodu. Kronvalds uzskatīja, ka katrai skolas grāmatai jāaudzina skolēni patriotiskā garā.

*

No visas plašās jaunlatviešu literatūras (grāmatas latviešu, krievu un vācu valodā, «Pēterburgas Avīzes», daudzie raksti citos periodiskajos izdevumos) Latvijā izdotas tikai 5—6 grāmatas. Jaunlatviešu ideju propagandētājiem dažkārt vajadzēja izlietot rokraksta literatūras formas.¹⁰²

⁹⁷ Brīvēzemnieks F. Andrejs Spāģis. — Grām.: Brīvēzemnieks F. Raksti. 2. l. puse. R., 1909, 15. lpp.

⁹⁸ LPSR Centrālais valsts vēstures arhīvs, 1. f., 12. apr., 262. l., 319. lp.

⁹⁹ Vēstule Vidzemes skolotājiem 1864. g. jūnijā. — Grām.: Kronvalds A. Kopoti raksti. 2. R., 1936, 260. lpp.

¹⁰⁰ Dinsbergs šai grāmatā idealizētās, brīvās Anglijas dzīves ainu stāstīja pretī Baltijas pusfeodālajai kārtībai. Autors pasvītēja, ka nabadzības cēlonis Vidzemē ir nenormālā māju nomas sistēma, kritizēja Baltijas skolas. Viņš popularizēja «Sētas, dabas, pasaules» 2. burtnīcu un «Mūsu tēvzemes aprakstīšanu».

¹⁰¹ Pirmais izdevums 1863. g. vēl bija idejiski indiferents.

¹⁰² 1863. un 1864. g. Vidzemē parādījās daudz ar roku pavairotu pamfletu jaunlatviešu ideju garā, K. Valdemāra brošūras tulkojumi, 1862. g. nomniekam Rušmanim rakstītās J. Alunāna vēstules noraksti. (Dokumenti par «Pēterburgas Avīzēm». R., 1937, 239.—269. lpp.)

50. gadu otrajā un 60. gadu pirmajā pusē tapa nacionālā rakstniecība. Bez J. Alunāna «Dziesmiņām» te minami K. Barona, J. Zvaigznītes stāsti «Pēterburgas Avīzēs», šai laikrakstā publicēta dzeja, «Dzirksteles» un «Zobugala» satīra, J. Neikena stāsti «Ceļa Biedrī». Tomēr, izņemot J. Alunāna paša izdotās «Dziesmiņas», nacionālā literatūra vēl nenonāca līdz lasītājiem grāmatās, bet izkaisīta periodikas slejās. Radās paradokšāls stāvoklis — grāmatniecība ar pamācīgajiem un izklaidējošajiem stāstiem, ziņģēm, rimēm, mācību līdzekļiem, dievvārdiem utt. eksistēja par sevi un topošā nacionālā literatūra — par sevi.

Pastāvošā grāmatniecības organizācija, kad visas izdevniecības un tipogrāfiskā bāze piederēja cittautiešiem — vai nu konservatīviem vecās kārtības aizstāvjiem, vai pēc peļņas kāriem komersantiem, — bija nopietns kavēklis nacionālajai grāmatniecībai. Kļuva aizvien skaidrāks, ka tālākai izglītības, literārās un zinātniskās jaunrades, progresīva pasaules uzskata attīstībai vajadzīgi ne vien autoru kadri, skolas un kultūras organizācijas, bet arī savas izdevniecības un tipogrāfijas.

*

Visos vācu mācītāju rakstos par grāmatniecību izskanēja pamatdoma, ka latviešu valodā varot pastāvēt tikai īpaši primitīvi «tautas raksti» («Volksschriften»). Turpretī *jaunlatvieši atzina, ka latvietim un zemniekam jādara pieejams viss tas, ko lasa citas tautas un kārtas*. Jaunlatvieši, kaut arī nenostājās noraidoši pret izklaidējošo daiļliteratūru,¹⁰³ grāmatniecības galveno uzdevumu saskatīja zinātniskā, mācību un praktiskā literatūrā. «Ģeogrāfija jeb zemes aprakstīšana, istorija jeb pasaules stāsti, aritmētika jeb skaitļu skunste, planimetrija jeb izplatījuma mērošana, dabas stāsti un dabas mācības, gramatika jeb valodas saprašana rakstos un runā, tehnoloģija jeb amatu mācīšana — tās visas ir zināšanas, kas visām tautām un visām ļaužu kārtām ir jo vajadzīgas, bet priekš kurām latviešiem vēl savā valodā grāmatas trūkst,» rakstīja J. Alunāns.¹⁰⁴ Jaunlatviešu radītā literatūra kopumā (ieskaitot pat dzeju) pretstatā iepriekšējā nodaļā raksturotajai sentimentālajai beletristikai ir racionāla publicistika, kurā valda nevis emocionāls tēls, bet

¹⁰³ Atgādināmi K. Valdemāra «300 stāsti», J. Alunāna «Konterbandnieka zēns», K. Barona stāsti «Pēterburgas Avīzēs», piedzīvojumu apraksti J. Frīdemaņa brošūrās. Tikai A. Spāģis atzīmēja, ka lielai daļai stāstu ir maza audzinoša vērtība.

¹⁰⁴ Alunāns J. Izlase. R., 1956, 160. lpp.

domas loģika, politiskās un mākslinieciskās domāšanas sinkrētisms, dzīves pārveidošanas pamattendence. Jaunlatviešu izpratnē grāmatu lasīšana bija viens no svarīgākajiem indivīda un visas tautas sociālās emancipācijas līdzekļiem.

Saskaņā ar saviem demokrātiskajiem uzskatiem jaunlatvieši sacerēja darbus visplašākajiem lasītāju slāņiem. J. Alunāns, piemēram, «Sētu, dabu, pasauli» uzstājīgi adresēja «neskolotiem ļaudīm». Taču jaunlatvieši bija aizsteigušies laikam priekšā — pretstatā «Pēterburgas Avizēm» viņu grāmatas tolaik lasīja galvenokārt inteliģentākās aprindas — skolotāji, topošās buržuāzijas pārstāvji, izglītotākie saimnieki, ekonomiski un garīgi rosīgāko apvidu iedzīvotāji.¹⁰⁵ Saskaitot pārskata periodā visas grāmatas latviešu valodā ar jaunlatvisku ievirzi, iznāk pavisam neliels skaits — 10—12 izdevumu.

Tomēr jaunlatviešu publicistisko, dzejas, pat mācību grāmatu idejiskais kodols laika gaitā vērtību nezaudēja. Tās kļuva par plašāko masu garīgu īpašumu nākamajos gadu desmitos.¹⁰⁶

*

Jaunlatvieši apzinīgi centās izveidot no cittautiešu — feodālo institūtu sargātāju — aizbildniecības neatkarīgu grāmatniecību. Ar to brīdi, kad iznāca J. Alunāna «Dziesmiņas» un sākās polemika ap tām, iniciatīvu grāmatu ražošanā pārņēma progresīvākā latviešu inteliģence, dzima nacionālā grāmatniecība. Tās redzamākais pamatlicējs ir J. Alunāns ar saviem izdevumiem, iecerētajiem pasākumiem, programmatiskajiem izteikumiem un polemiskajiem rakstiem. Grāmatniecības vēsturē 1856.—1867. g. perioda galvenais saturs ir nevis mācītāju skaitliski plašais devums grāmatu produkcijā un arī ne tautskolotāju un viņu līdzgaitnieku stihiskā rosme, bet gan jaunlatviešu un viņu domubiedru cīņa par latviešu nacionālās grāmatniecības tapšanu un eksistences tiesībām.

¹⁰⁵ Kaudzītes Matīss stāsta, ka Vecpiebalgā «Sētas, dabas, pasaules» pirmā burtnīca lasīta «līdz pilnīgai saplīšanai un nezināmai pazušanaī». (Kaudzīte M. Atmiņas no tautiskā laikmeta.. 1. sēj. Cēsis—Rīgā, 1924, 50. lpp.)

¹⁰⁶ Ka «Vidzemes kalenderis» iznāca 15 000 lielā metienā, «Cilvēka sirds» īsā laikā tika izpirkta 5000—10 000 eksemplāros, bet J. Alunāna «Dziesmiņas» — tikai 300—400 eksemplāros, nav nekas nedabisks. J. V. Gētes laikā Vācijā grāmatu parastais metiens bija ap 1000 eksemplāru, tautai domāti atsevišķi izdevumi izplatījās vairāku desmittūkstošu tirāžā, bet Gētes «Ifigeniju», «Torkvato Taso» un «Fausta» fragmentu desmit gadu laikā izdevās pārdot tikai 300—400 eksemplāros katru. (Hiller H. Zur Sozialgeschichte von Buch und Buchhandel. Bonn, 1966, S. 99—101.)

Резюме

В работе дается краткий обзор деятельности книгоиздательств и типографий, выпускавших латышскую литературу, но находившихся в руках немецких предпринимателей. Основное внимание уделяется анализу книжной продукции.

Несмотря на то что некоторые отрасли литературы находились полностью в руках немецких клерикалов (в частности религиозная литература), ряды авторов и переводчиков пополнялись представителями молодой латышской интеллигенции (учителя, чиновники и др.). Она сыграла значительную роль в издании учебной и научно-популярной книги, заняла ведущее место в области художественной литературы. Книги латышских авторов постепенно освобождались от феодально-клерикальной идеологии и приобретали большую популярность.

«Младолатыши» сделали шаг еще дальше. Встретив всевозможные препятствия со стороны реакции, они, главным образом Ю. Алуан, разработали программу выпуска литературы (поставив на первое место книгу научную и учебную), подготовили и частично издали на свои средства ряд прогрессивных работ, подрывающих устои феодальной идеологии.

Годы 1856—1866 являются периодом становления латышского национального книгоиздательского дела и его борьбы за право существования.

DAS LETTISCHE BUCHWESEN 1856—1866

Zusammenfassung

Der Artikel gibt eine kurze Übersicht über die Tätigkeit der Verlage und Druckereien, die lettische Bücher herausgaben, jedoch noch deutschen Unternehmern gehörten. Die Aufmerksamkeit wird hauptsächlich einer Analyse der Bücherproduktion geschenkt.

In den Jahren 1856—1866 hielten die deutsch-klerikalen Kreise einige Gebiete der lettischen Literatur, namentlich das religiöse Buch, noch fest in ihren Händen. Dennoch tauchte zwischen den Verfassern bzw. Übersetzern die junge lettische

Intelligenz (Lehrer, Beamten u. a.) auf. Sie spielte eine wichtige Rolle bei der Ausgabe populärwissenschaftlicher und Lehrbücher, nahm eine führende Stellung auf dem Gebiet der schönen Literatur ein. Bücher lettischer Schriftsteller wurden allmählich von feudal-klerikaler Ideologie frei und erwarben eine große Popularität.

Die «Jungletten» machten noch einen weiteren Schritt. Im Kampf mit verschiedenen von Seite der Reaktion errichteten Hindernissen arbeiteten die «Jungletten», insbesondere J. Alunāns, ein Programm der Verlegertätigkeit aus (sie sahen das wissenschaftliche Buch und das Lehrbuch als die wichtigsten an), schrieben und verlegten, teilweise mit ihren eigenen Geldmitteln, eine Reihe bedeutender fortschrittlicher antifeudaler Schriftwerke.

Die Jahre 1856—1866 sind eine Periode des Werdens des lettischen nationalen Buchwesens und des Kampfes für sein Bestehen.

SATURS

Ievads	5
Izdevniecības, spiestuves, grāmatnirdzniecība	7
Vācu mācītāju darbība latviešu grāmatniecībā	14
Latviešu tautskolotāji un viņu līdzgaitnieki grāmatniecībā	15
Jaunlatvieši un grāmatniecība	26
Латышская книга 1856—1866 годов	39
Das Lettische Buchwesen 1856—1866	39

Алексей Алексеевич Апинис

ЛАТЫШСКАЯ КНИГА 1856—1866 ГОДОВ

Издательство «Зинатне»

На латышском языке

Aleksejs Apinis

LATVIESU GRĀMATNIECIBA

NO 1856. LIDZ 1866. GADAM

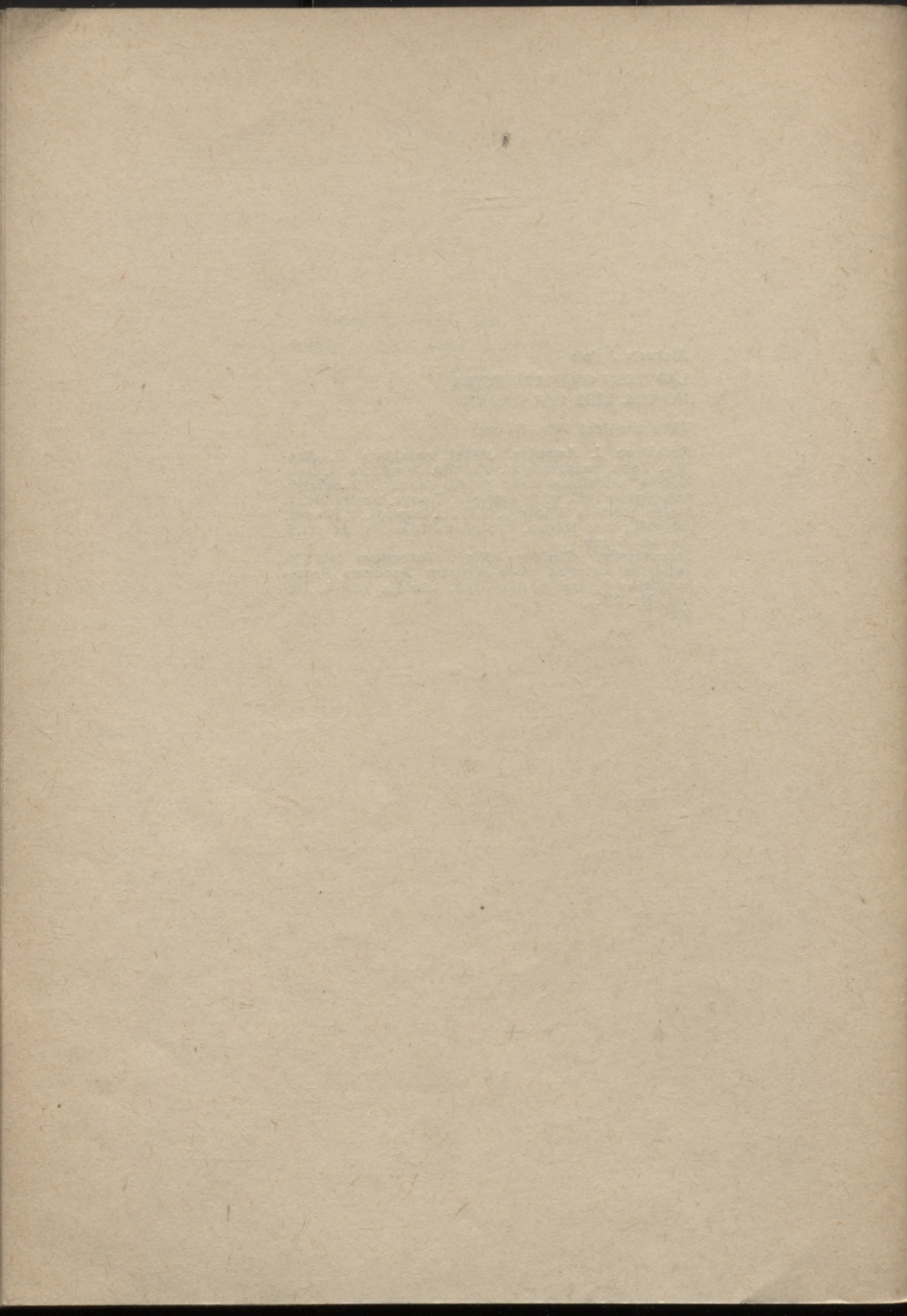
Vāku zīmējusi *Vija Mikāne*.

Redaktore *I. Ambaine*. Māksl. redaktors *G. Krutojs*. Tehn. redaktore *M. Kairiša*. Korektore *A. Āva*. Nodota salikšanai 1970. g. 23. janvārī. Parakstlīta iespiešanai 1970. g. 5. augustā. Tipogr. papīrs Nr. 2, papīra formāts 60×84¹/₁₆. 2,75 fiz. iespiedl.; 2,56 uzsk. iespiedl.; 2,44 izdevn. l. Metiens 2000 eks. JT 02183.

Maksā 15 kap.

Izdevniecība «Zinātne» Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Preses komitejas 6. tipogrāfijā Rīgā, Gorkija ielā 6. Pasūt. Nr. 219.

002

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307055447

Kontroleksempjars

15 kap.